

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
Cilt 7, Sayı 16 (Ağustos 2018), s. 56-89.
DOI: 10.25068/dedekorkut180
ISSN: 2147-5490, Samsun- Türkiye

Özgün Makale/ Original Article

Geliş Tarihi: 09. 07. 2018
Kabul Tarihi: 23. 08. 2018

Kelile ve Dimne’de Arkaik (Eskicil) Ögeler*

The Archaic Elements of In Kelile And Dimne

Hasan İŞİ**

Öz

Manzum *Kelile ve Dimne*, literatürde Milan Adamovič’in yazarı bilinmeyen, Semih Tezcan’ın üç karşı tezle Mes’ud bin Ahmed’e ait olduğunu belirttiği bir eser olarak bilinmektedir. 14. yüzyıl Oğuz Türkçesine ait bu eser, bünyesinde barındırdığı arkaik ögelerle zengin malzemelere sahiptir. Bu çalışmada, *arkaizm* ve *arkaik ögeler* üzerine yapılan çalışmalardan farklı olarak eserdeki malzemeler ses, şekil ve söz varlığı açısından başlıklara ayrılmış ve her başlık içerisinde yer alan leksikal ögelerin değeri, Doğu ve Batı Türkçesi ekseninde ele alınmıştır. İkili kullanımlar açısından, Batı Türkçesi içerisinde eş anlamlılık dairesi içerisinde Doğu Türkçesine ait karşılığını da bünyesinde bulunduran bu ifadelerin tarihî dönemlerdeki semantik değerine; sözcüğün Eski Oğuz Türkçesinden Türkiye Türkçesinin ağızlarına uzanan kullanımlarına değin kelimelerin geçirmiş olduğu değişim ve gelişmeler verilmek istenmiştir. Eserdeki sözcüklerin sahip olduğu semantik ve morfolojik değer bilimsel düzeyde gerçekliğini ortaya koyan görüşler, S.G.Clauson ve Marcel Erdal’ın etimolojik nitelik taşıyan eserlerine dayanarak ortaya konmuştur. Ayrıca, 14.yüzyıl Oğuzcası içerisinde yer alan Doğu Türkçesine özgü özelliklerin “yeni bir yazı diline geçerken önceki yazı dilinden faydalanma ilkesinden hareket edilip edilmediği” ya da bu özelliklerin “bireysel tercihlerden ileri gelip gelmediği” soruları bu çalışmada sorgulanmak istenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arkaizm, Eski Anadolu Türkçesi, Batı Türkçesi, Doğu Türkçesi.

Abstract

The poetry *Kelile and Dimne*, are known as a work by Milan Adamovič, whose writer is unknown, that Semih Tezcan belongs to Mes'ud bin Ahmed with three opposite theses. This work, belonging to the 14th century Oghuz Turkic, possesses rich materials with its archaic background. In this study, unlike the works on the archaism and archaic items, the materials in the works were separated from each other in terms of phonetic, morphology and vocabulary, and the values of the lexical items in each title were taken up in the axis of East and West Turkic. In terms of bifurcated uses, these expressions, which contain the equivalence of Eastern Turkic within the Western Turkic dialect, have a semantic value in the historical periods; Oghuz change from the Old Turkic word that refers to the use of Turkish have had

* Bu çalışma, 21-22 Haziran tarihleri arasında İKSAD ve Gaziantep Üniversitesi TBMYO tarafından Gaziantep’te düzenlenen III. Uluslararası Mesleki ve Teknik Bilimler Kongresi’nde sözlü olarak sunulan bildirinin genişletilmiş şeklidir.

** Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Doktora Programı Öğrencisi.hasanisi21@yahoo.com.tr

the words of their mouths extending developments in Turkish and has also asked to be given. The ideas that reveal the reality of the semantics and morphological value of the words in the works at the scientific level are revealed based on the etymological qualities of S.G. Clauson and Marcel Erdal. Furthermore, in this study, it is desired to question the questions that the characteristics of the East Turkistan in the 14th century Oghuz Turkic is "moving from a previous writing language to the use of a new writing language" or whether these characteristics "come from individual preferences".

Keywords: Archaism, The Old Anatolian Turkic, West Turkic, East Turkic.

Giriş

Arkaik (eskicil) ögeler, "eski devirlere ait sözdür. Bugün artık kullanılıştan düşmüş bulunan veya eski biçimi ile kullanılan söz, arkaik söz veya kalıntı söz" (Karaağaç 2013:372) iken *eskicilik* (arkaizm) ise "eski söz, ek veya yapı kullanma veya dil birimlerine eski veya unutulmuş anlamlar yükleme, eskicilik eğilimi olarak bilinir. Bu yol da bir bakıma yenicilik olduğu için, bazen yenicilik sözüyle eskicilik (archaism) de kastedilir. Kısacası eskicilik, artık kullanılıştan düşmüş olan eski sözleri veya sözlerin eski biçimlerini kullanmak, kalıntı sözleri kullanmak, eskiciliktir." (Karaağaç 2013:372) demektir.

Türkolojide genellikle Eski Anadolu Türkçesine ait metinlerde ve yapılan çalışmalarla Türkiye Türkçesi ve Anadolu ağızlarında Doğu Türkçesine ait özelliklerin görülmesi olarak da bilinen *arkaizm (eskicilik)* ve *arkaik (eskicil) ögeler*, üzerinde ölçütsel olarak görüş birliğinin gerçekleşmediği konulardan biridir. Bu alan üzerine çalışmalar yapan araştırmacıların temel ölçüt olarak "Doğu Türkçesi" unsurlarını ele alması, Elçin Yılmazkaya (2017:149) ve Gürer Gülsevin (2015:3) gibi araştırmacılar tarafından dile getirilmiş ve *arkaizm (eskicilik) /arkaik (eskicil) ögeler* üzerine yapılacak çalışmalarda ortaya konacak kriterlerin neler olması bahsi geçen çalışmalarda ifade edilmiştir.

14. yüzyıl Oğuz Türkçesinin ürünlerinden manzum *Kelile ve Dimne*'nin söz varlığının ele alındığı bu çalışmada, eser içerisinde yer alan örnekler *arkaizm (eskicilik) /arkaik (eskicil) ögeler* bakımından değerlendirilmiştir. Eserde yer alan malzemeler ses, şekil ve söz varlığı açısından üç gruba ayrılarak bu başlıklar içerisinde yer alan örneklerin kökenine, sahip oldukları kullanıma ve Anadolu ağızlarındaki yaygınlığına yer verilmiştir.

Ses Bilgisi Açısından Arkaik Ögeler başlığını taşıyan bölümde, /b/ foneminin Eski Oğuz Türkçesinde *bu* ve *bir* örnekleri dışında /p/, /v/, /m/ fonemlerine dönüp dönmediği, söz içi ve sonu /g/, /ğ/ fonemlerinin korunup korunmadığı, Eski Türkçeden itibaren ötümsüz allomorfla kullanılan eşitlik ekinin Eski Anadolu Türkçesinde de *neçe* şeklinde kullanımı ve Orhon Türkçesi döneminde gördüğümüz *η~g* *nöbetleşmesinin* bu eserde yer alıp almadığı gibi meseleler ele alınmıştır.

Şekil Bilgisi Açısından Arkaik Ögeler başlığını taşıyan bölümde, tarihî lehçelerde kullanılmış ve kullanım sıklığı Batı Türkçesinde aza indirgenmiş, *-(X)p turur~ -(X)pdUr*, *tezlik yapısı fiil+ zarf-fiil eki +ıd-*, *İsim+Yardımcı fiil (kıl-)*, *bildirme turur>durur*, *karşılaştırma eki +rAk*, *yer-yön eki +ra ve +ru*, *şimdiki zaman eki -A turur>-AdIr>-A*, *belirtme Eki +nI*, *ayrılma eki +dın*, *vasıta eki +n*, *zarf-fiil -DukdA ve Fiil+Zarf-Fiil+Fiil* birleşmelerinden oluşan biçimlerin tanıklandığı örnekler ele alınmıştır.

Söz varlığı Açısından Arkaik Ögeler başlığını taşıyan bölümde ise, Doğu Türkçesine ait olduğunu düşündüğümüz leksikal ifadelerin isim ve fiil kategorisi içerisinde sıralanışı söz konusudur. Batı Türkçesi içerisinde eş anlamlılık dairesi içerisinde Doğu Türkçesine ait karşılığını da bünyesinde bulunduran bu ifadelerin tarihî dönemlerdeki semantik değerine; sözcüğün Eski Oğuz Türkçesinden Türkiye Türkçesinin ağızlarına

uzanan kullanımlarına değin kelimelerin geçirmiş olduğu değışim ve gelişmeler bu bölümde verilmek istenmiştir. Ayrıca, eserdeki sözcüklerin sahip olduğu semantik ve morfolojik değerin bilimsel düzeyde gerçekliğini ortaya koyan görüşler, S.G.Clauson ve Marcel Erdal'ın etimolojik nitelik taşıyan eserlerine dayanarak ortaya konmuştur.

1. Arkaizm ve Arkaik Ögeler Üzerine Görüşler

Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*'nde *arkaizm* (eskicilik) terimi için "eskiye bağılık, artık kullanılıştan düşmüş olan eski kelimeleri veya eski biçimleri kullanma; kalıntı kelimeler kullanma" (Korkmaz 2010:84) açıklamasında bulunur. Terimin Almanca ve İngilizce'deki karşılıklarının *arkaismus* ve *archaism* (Korkmaz 2010:84) olduğunu belirttikten sonra terim içerisinde yer alan örneklerin *eski kelime* (Alm. erbwort; Fr. Mot archaïque; İng. archaic word) (Korkmaz 2010:84) olarak tanımlandığını belirterek bu kavramın "bugün artık kullanılıştan düşmüş bulunan veya eski biçimi ile kullanılan kelime; kalıntı kelime" (Korkmaz 2010:85) anlamına geldiğini belirtir. Ayrıca Korkmaz, bu terim içerisinde tarihî dönemlerde yoğun kullanım sıklığına sahip olan "gökçek, esrük, bencileyin, hatun" (Korkmaz 2010:85) gibi örneklerle de kavram hakkında tanımlamalara da yer vermektedir.

Günay Karaağaç, *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*'nde *arkaizm* (eskicilik) ve *arkaik kelimeler* (eskicil ögeler) terimleri hakkında değerlendirmelerde bulunur. Yazarın sözlüğünde arkaik kelimeler (eskicil ögeler) *eski söz* terimine; *arkaizm* (eskicilik) ise *eskicilik* terimine karşılık gelmektedir. Karaağaç, *eski söz* terimini, "eski devirlere ait sözdür. Bugün artık kullanılıştan düşmüş bulunan veya eski biçimi ile kullanılan söz, arkaik söz veya kalıntı sözdür." (Karaağaç 2013:372) olarak açıklamaktadır. *eskicilik* (arkaizm) terimini ise "eski söz, ek veya yapı kullanma veya dil birimlerine eski veya unutulmuş anlamlar yükleme, eskicilik eğilimi olarak bilinir. Bu yol da bir bakıma yenicilik olduğu için, bazen yenicilik sözüyle eskicilik (archaism) de kastedilir. Kısacası eskicilik, artık kullanılıştan düşmüş olan eski sözleri veya sözlerin eski biçimlerini kullanmak, kalıntı sözleri kullanmak, eskicilik" (Karaağaç 2013:372) olarak ifade etmektedir.

Korkmaz ve Karaağaç'ın *arkaizm* (eskicilik) ve *arkaik kelimeler* (eskicil ögeler) üzerine görüşleri incelendiğinde, her iki araştırmacının da görüşlerinin birleştiği görülmektedir. Ancak, Karaağaç'ın ölçüt olarak "bugün"ü merkeze alması, bugüne göre unutulmuş ya da dilde yerini başka kavramlara bırakmış sözcüklerin *arkaizm* (eskicilik) ve *arkaik kelimeler* (eskicil ögeler) olarak değerlendirilmesini sağlar. Eskicil eğilimlerin bir tür *neologism* sergilediğine dikkat çeken Karaağaç'ın bu görüşleri (2013:372), dolaylı olarak Dil Devrimi süresince uygulanan "karşılıklar bulma" politikasına uygun düşmektedir. Dil Devrimi süresince Arapça ve Farsça kelimelere karşı başlatılan mücadelede bu sözcüklere karşı eskicil ögelerin etkin rol oynaması, bu açıdan Karaağaç'ın bahsetmiş olduğu açıklamayı doğrulamaktadır.

Arkaizm (eskicilik) ve *arkaik kelimeler* (eskicil ögeler) üzerine değerlendirmelerde bulunan önemli isimlerden biri de Mehmet Ölmez'dir. Ölmez, "Çağataycada Eskicil Ögeler" isimli yazısında *arkaizm* (eskicilik) teriminden bahsederek kavramın ölçütsel olarak Türk bilim çevrelerince yeterince anlaşılmadığına değinmiştir. Ölmez, *arkaizm* veya *eskicilik* terimlerini "bir dilde Eski Türkçeye karşılaştırıldığında, öteki Türk dillerinde bulunmayan ses ve yapı özelliklerinin yanı sıra sözlüksel biçimleri de Eski Türkçeye benzer biçimde yaşatılması" (Ölmez 2003:136) olarak tanımlar. Burada dikkat çekici olan durum, *arkaizm* (eskicilik) ve *arkaik kelimeler* (eskicil ögeler) terimlerine yaklaşımınızın ölçütsel olarak Eski Türkçe olmasıdır. Yani, *arkaizm* (eskicilik) ve *arkaik kelimeler* (eskicil ögeler) üzerine yapılacak bir çalışmada hareket noktamız, temelde Eski

Türkçe olmakla birlikte bu yazı dilinin özelliklerini taşıyan lehçeler olmalıdır. Bu açıdan Ölmez, *arkaizm* (eskicilik) ve *arkaik kelimeler* (eskicil ögeler) üzerinde bir kriter belirler ve bu kriteri “bir Türk dilinin veya döneminin içerdiği, kullanımda bulundurduğu ses özellikleri, söz türetme ekleri, öteki Türk dillerinde unutulmuş olan sözcükleri yaşatması dolayısıyla “eski”, “eskicil”, “arkaik” sayılmasına öğrencisi de olduğum Gerhard Doerfer’in çalışmalarında rastlarız” (Ölmez 2003:136) açıklamalarıyla genelleştirerek *arkaizm* (eskicilik) ve *arkaik kelimeler* (eskicil ögeler) üzerine yapılan çalışmalarda gidilecek yolu belirtmektedir.

Arkaizm (eskicilik) ve *arkaik kelimeler* (eskicil ögeler) üzerine değerlendirmelerde bulunan ve terimler üzerine belirtilen açıklamalar dışında, kavramların ifade ettiği değer gerçeğine değinen isimlerden biri de Gürer Gülsevin’dir. Gülsevin, çalışmasında *arkaizm* (eskicilik) ve *arkaik kelimeler* (eskicil ögeler)’in ölçütlerinden bahsederek bu kavramların ifade ettiği değer Türkoloji çevresinde dikkatle gözden geçirilmesi amacıyla değerlendirmelerde bulunur. Bu görüşler, “arkaik (eskicil) unsurlar meselesinde şu gerçek gözden uzak tutulmamalı ve akıldan çıkarılmamalıdır: Eski şekli devam ettirmek, korumak başka bir şeydir, eskicil (arkaik) özellik olarak yaşamak başka bir şeydir. Yazı dilleri, bunların lehçeleri ve onların ağızları zaten dillerinin eski şekillerini büyük ölçüde devam ettirirler. Yani dillerdeki birçok unsur zaten eski şekillerdir. Eski şeklin devam etmesi nasıl doğal bir süreçse, belirli şartlarda eski şeklin değişmesi de aynı derece normaldir. Bazen eski özelliklerden birini bir yazı dili veya diyalekti muhafaza eder, bazen başka bir yazı dili veya diyalekti devam ettirir.” (Gülsevin 2015:3) şeklindedir. Burada üzerinde durulması gereken görüş, dillerin eski yapıları devam ettirdiği ve bu eskiliklerin arkaik ögeler olarak değerlendirilmemesidir. Örneğin, Eski Türkçeden beri *al-*, *ver-*, *bit-* ve *ana*, *kardeş*, *ev* gibi sözcüklerin çeşitli ses ve şekil değişiklikleri ile varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Bu fiil ve isimler, elbette ki birer arkaik ögeler değildir. Burada üzerinde durulması gereken nokta, farklı yazı geleneğine ait unsurların diğer bir yazı geleneği içerisinde dil ya da ağızlarda varlığını sürdürmesidir. Bu açıdan, Doğu Türkçesine ait leksikal ögelerin Batı Türkçesi olarak bilinen dil ve diyalektler içerisinde yaşaması, birer *arkaizm* (eskicilik) meselesidir.

Arkaizm (eskicilik) ve *arkaik kelimeler* (eskicil ögeler) üzerine değerlendirmelerde bulunan ve görüşlerini Çuvaşça temelli ortaya koyan Elçin Yılmazkaya’ya göre, *arkaizm* ya da *eskicilik* üzerine yapılan çalışmalarda iki temel sorun konusudur: “Bunlardan birincisi, bu çalışmaların bir kısmında, bir Türk dilinin Eski Türkçe ile karşılaştırılıp tespit edilen ortak özelliklerin başka bir ölçüt gözetilmeksizin eskicil olarak adlandırılmasıdır. İkinci sorun ise, özellikle-burada yalnızca Türk dili alanında çalışmalara yer verdiğimiz için değinmediğimiz eski Türk edebiyatı alanında yapılmış çalışmaların bir bölümünün de Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait metinlerde tespit edilen ve Eski Türkçedeki biçimlere yakın görülen özellikler ve sözcüklerin yerine başka bir incelemeye tabi tutulmadan eskicil olarak nitelendirilmesidir.” (Yılmazkaya 2017:149) şeklinde Türkoloji içerisinde *arkaizm* (eskicilik) ve *arkaik kelimeler* (eskicil ögeler) üzerine yapılan çalışmalarda yöntemsizlik ve ölçütsüzlüğün oluşundan bahseder. Bahsedilen iki sorunun yapılan çalışmalarda genel bir ölçüt olduğu, bilinen bir gerçektir. Bu alan içerisinde yapılan ilk çalışmadan bu yana, ölçütün bu eğilim neticesinde gerçekleşmesi dışında Yılmazkaya’nın soruna yönelik çözüm önerisi ise “söz konusu dil içinde eskicil olmak diğerinin genel anlamda tüm Türk dilleri içinde en eski biçimi koruyucu olma” (Yılmazkaya 2014:151) durumudur..

Arkaizm (eskicilik) ve *arkaik kelimeler* (eskicil ögeler) meselesini Eski Anadolu Türkçesi boyutunda ele alan isimlerden biri de, Emek Üşenmez’dir. Üşenmez’e göre *eskicil ögeler*, “Kelimenin Türkçenin yazılı metinlerle takip edilebildiği ilk devirlerinden

(Eski Türkçe) gelmesi ve belli bir dönemden sonra kelimelerin edebi dilde yani yazı dilinde kullanılması" (Üşenmez 2014:30) demektir. *Arkaizm* (eskicilik) üzerine değerlendirmelerde bulunan Üşenmez (2014:30) , bir sözcüğün eskicil öge olarak nitelendirilebilmesi için iki ölçüt geliştirmiştir.

Bu ölçütler "kelimenin dönem itibari ile kullanımdan kalkması" ve "mevcut kelime yazı dilinde kullanımdan kalksa bile konuşma dilinde, ağızlarda varlığını devam ettirmesi" dir.

2. Kelile ve Dimne Üzerine Değerlendirmeler

Kelile ve Dimne hikâyeleri, aslı Sanskritçe Pança-Tantra olarak bilinen Çince, Arapça ve Süryanice versiyonları olan belli bir olaydan hareketle, ders çıkarmanın amaçlandığı metinlerdir. Kelile ve Dimne hikâyeleri üzerine değerlendirmelerde bulunan isimlerden Tuncay Bülbül'e göre eserin aslı Sanskritçe olup Pehlevice ve Tibetçeye çevirisi dışındaki tercümelemlerin hemen hepsi İbnu'l-Mukaffa'nın eserine dayanmaktadır (Bülbül 2017:988).

Zehra Toska, Kelile ve Dimne çevirilerini konu alan doktora tezinde *Türk Edebiyatındaki Kelile ve Dimne Tercümelemleri* hakkında bilgi verip hikâyelerin sahip olduğu değeri ortaya koymuştur. Toska, "Türk dilindeki Kelile ve Dimne çevirilerinin ilki 1360 yılında Horasanlı Ahmet tarafından gerçekleştirilmiştir. Kelile ve Dimne'nin Anadolu sahasına ait olan on tercümesi olduğu bilinmektedir. Birebir tercüme olmamakla birlikte, Anadolu sahasında Kelile ve Dimne'ye benzer şekilde yazılan iki esere daha rastlıyoruz" (Toska 1989:18) diyerek hikâyelerin Anadolu sahasındaki gelişiminden bahsetmiştir.

Orak ve Berköz, manzum *Kelile ve Dimne* için , "14.yüzyılda Nasrullah'ın eserine dayanan bir tercümedir. Anadolu sahasındaki ilk KD tercümesidir. Aydınogullarından Umur Bey (ö.M.1347)'in isteği üzerine yapılmıştır. Genel olarak Nasrullah'ın Farsça metnine sadık kalınmıştır. 5 giriş hikâyesi, 13 çerçeve hikâye ve 45 yan hikâye içermektedir." (Orak ve Berköz 2013:220) ifadelerini kullanarak eserin sahip olduğu iskeletten bahsetmektedir.

Manzum *Kelile ve Dimne* üzerine tanıtıcı çalışmalar yapan isimlerden biri de Semih Tezcan'dır. Tezcan, eseri tanıtma ve eserin değerini ortaya koyma amacıyla üç çalışmayla esere katkıda bulunmuştur.

Tezcan tarafından yapılan ilk çalışmada değerlendirmeler eserin künyesini ortaya koymaktadır. Tezcan, Adamovic'in "yazarı belirsiz" saydığı bu yapıta üç karşı tez geliştirerek Adamovic'in aksine eserin yazarının *Süheyl ü Nevbahâr ve Ferhengnâme-yi Sa'dî*'nin yazarı Mes'ûd olduğunu (Tezcan 1995:70) belirtmektedir. Tezcan'ın manzum *Kelile ve Dimne*'yi tanıtıcı yazılarından ikincisi, eserdeki dizge ve okuma hatalarını belirlemeye dönük *Notlar* (Tezcan 1996:81) isimli çalışmasıdır. Tezcan'ın manzum *Kelile ve Dimne*'yi tanıtıcı yazılarından üçüncüsü, eserin söz varlığı içerisinde yer alan atasözleri ve özdeyişleri ele almaktadır. Tezcan (1999: 29), Kelile ve Dimne'nin bugüne kalmış 4068 beytinden 98'inin eseri yeniden düzenlediğini bildiren İlyas'ın kaleminden çıktığı görüşündedir. Buna göre, eserin 3970 beyti Mes'ûd'un kaleminden çıkmış olmalıdır. Bu 3970 beyit arasında benim belirleyebildiğim 62 atasözü ve özdeyiş bulunduğuna göre, ortalama her 64 beyte bir atasözü ya da özdeyiş düşmektedir.

Manzum *Kelile ve Dimne* üzerinde yapılan ve bizimle aynı amacı paylaşan çalışmalardan biri Metin İlhan tarafından yapılmıştır. Metin İlhan "Kelile ve Dimne'de Kullanılan Arkaik Kelimeler ve Bazı Çift Dilli Kullanımlar" (İlhan 2017:344-356) adlı

çalışmasında, eserde yer alan arkaik ögelere yer vermiştir. Çalışmasının giriş bölümünde eser hakkında değerlendirmelerde bulunan İlhan, arkaik (eskicil ögeler) teriminin tanımına yer vererek bu terimi Eski Anadolu Türkçesinin bel kemiği sayılan *ola-bolğa* ya da *Karışık Dilli Eserler* olayıyla bağdaştırmaktadır. Çalışmasında eserde yer alan arkaik ögeleri tanımlayan İlhan, sözcüklerin anlamını vermekle yetinmiş; çalışmasının başlığında belirtmiş olduğu çift dilli kullanımların neler olduğunu sadece eş anlamlılık dairesi içerisinde bırakarak sözcüklerin kapsadıkları değere ve kullanım sıklığına değinmemiştir. Bu açıdan eser üzerine yapılan inceleme, tanıtıcı ve tanımlayıcı yönü ağır basan; var olan ögelerin karşılaştırılmasının ve tarihî lehçelerdeki gelişiminin birkaç örnekle sınırlı kaldığı bir eser hüviyetini taşımaktadır.

3. Manzum Kelile ve Dimne'de Arkaik Ögeler*

Çalışmamızın bu bölümünde, manzum *Kelile ve Dimne'* de tespit edilen örnekler, ses, şekil ve söz varlığı açısından başlıklara ayrılarak işlenecektir. Çeşitli dilsel özellikler neticesinde belirlenmiş ölçütler temelinde başlıklar içerisinde yer alan örneklerin sahip olduğu değer belirlenmeye çalışılarak *arkaik* (eskicil) *ögeler* olarak nitelendirilen örneklerin yeri geldikçe kökenleri, tarihî lehçeler içerisindeki gelişimleri ve kırılma noktaları çalışmanın bu bölümü içerisinde ele alınacaktır.

Bu başlık içerisinde yer alan örnekler, üç alt başlıktan oluşmaktadır:

- a.Ses Bilgisi Açısından Arkaik Ögeler
- b.Biçim Bilgisi Açısından Arkaik Ögeler
- c.Söz varlığı Açısından Arkaik Ögeler

a.Ses Bilgisi Açısından Arkaik Ögeler

Bu başlık içerisinde yer alan örnekler, aşağıda belirtilen kriterler neticesinde oluşturularak eserde yer alan örnekler, belirtilen ölçütlere dayanılarak ele alınmıştır:

- 1.Söz başında /b/ foneminin korunması ve /b/ foneminin /p/'ye gelişmemesi.
- 2.Söz içi ve sonu /g/, /ğ/ fonemlerinin korunması.
- 3.η~g nöbetleşmesi.
4. Eski Türkçeden beri süregelen *ne* soru zamirinin ötümsüz allomorfla kullanımı: *neçe*.

KD 459: eşidesin ben ne fitne kaynadam/**barmağum** üstinde şahı oynadam (KD 1994:60)

Eski Türkçe dönemi içerisinde *ernek* "parmak" (Eraslan :2012 569) sözcüğü ile karşılanan *barmak* "parmak" sözcüğü, Karahanlı Türkçesinde TIEM'de Suat Ünlü tarafından *barmak* "parmak" (Ünlü 2012a:97) olarak tanımlanmaktadır. DLT'de yer almayan ancak *ernek* "parmak" (DLT I 2013:104) olarak tanımlanan bu sözcük, Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde *barmak* "parmak" (Ünlü 2012b:79), (Toparlı vd. 2007:24) ve Çağatay döneminde *barmağ~ barmak* "parmak" (Ünlü 2013:103) olarak tanımlanmaktadır. Eski Anadolu Türkçesinin önemli ses değişimlerinden birini oluşturan söz başı /b/ sesinin Oğuz Türkçesinde gelişeceği biçimler sırasıyla, *b=b*, *b>m*, *b>v*, *b>p* ve *b>ç* şeklindedir. *b>p* değişiminin tipik örneği olarak *busuğ>pusu* ve *barmak>parmak* örnekleri göz önüne alındığında, metinde yer alan bu ifadenin açıkça Doğu Türkçesinin söz başı

* Bu çalışmada, Milan Adamovič'in kullanmış olduğu yazı stili eserin basım sürecinde font kaynaklı yanlışlıklar doğuracağı endişesiyle, eserden alınan beyitlerin transkripsiyonunda kullanılan harfler basitleştirilmiştir.

/b/ meselesinin Batı Türkçesindeki değişimden yana olmadığı ve bu sesi koruduğu görülmektedir. Bu açıdan sözcük, Doğu Türkçesinin özelliklerinden biri olan söz başı /b/ sesini koruması bakımından arkaik (eskicil) bir ögedir. Bu görüşü destekleyici örnek, Tarama Sözlüğü'nde *barmak~ barmah* "parmak" (TS I 2009:402) madde başında görülmektedir. Sözcük *parmak* şeklinde ölçünlü dilde kullanıldığı gibi Anadolu ağızlarında *barmak~bārmak* ve *barmah* şeklinde Balıkesir, Gaziantep, Hatay ve Konya yörelerinde (DS I 2009:534) yaşamaktadır.

KD 551: anuñ imiş ol eşitdügün avâz/kuvvetini bildüm anuñ **ijen** az (KD 1994:66)

Orhon ve Eski Uygur Türkçesi dönemleri içerisinde tanıklanamayan ancak Karahanlı Türkçesinde *ijen* "pek çok" (Ünlü 2012a:326) şeklinde TİEM'de tanıklanan sözcük, Doğu Türkçesinin *köp, idi, sansız* şeklindeki miktar zarflarıyla aynı işlevde kullanılmaktadır. Harezmi Türkçesinde *ijen* "çok" (Ünlü 2012b:291), Kıpçak Türkçesinde *η~g* nöbetleşmesiyle *igen* "çok fazla, çok" (Toparlı vd. 2227:107), *ijen* "çok" (Toparlı vd. 2227:107) ve Çağatay Türkçesinde *ijen* "çok" (Ünlü 2013:530) şeklinde bu sözcük farklı varyasyonlarla tanıklanmaktadır. Doğu Türkçesi içerisinde *η*'li biçimleri barındıran bu sözcük, Batı Türkçesinde *η~g* nöbetleşmesi ile *igen* "çok" biçimine gelmektedir. Metinde görülen Doğu Türkçesine ait *ijen* "çok" biçimi, dönemin önemli eserlerinden biri olan SN'de *ijen* "çok" (SN 1991:614) şeklindedir. Tarama Sözlüğü'nde ise, *igen~igende~iğende~iğın* (TS III 2009:2014) sözcükleri "çok" anlamına gelen miktar zarflarıdır. Batı Türkçesinin tipik miktar zarfı *çok* olmasına rağmen Doğu Türkçesinin ürünü olarak gösterilebilecek *ijen* biçimi, bu yapıyı arkaik (eskicil) öge olarak nitelendirmemize neden olur. Ayrıca, sözcüğün DS'deki türevleri tespit edilememiştir.

KD 555: bir za'if otcuğazı koparımaz/**neçe** zor eylerise aparımaz (KD 1994:75)

neçe <*ne* "soru zamiri" + *çe* "eşitlik eki", miktar zarfı olarak Orhon Türkçesinde *nänçä* "nice, pek çok" (Tekin 2016:135) olarak tanıklanan bu sözcük, tarihî metinlerden Eski Anadolu Türkçesine kadar *neçe~niçe* şeklinde tanıklanmıştır. Eski Anadolu Türkçesinde SN'de *niçe* "pek çok, birçok, ne kadar, nasıl" (SN 1991:627), DK'da *niçe* "nice, nasıl, ne kadar" (DK II 2009:222) olarak korunan bu biçim, Türkiye Türkçesinde *nice* "nice, nasıl, ne kadar" şeklinde gelişim göstermiştir. Tarama Sözlüğü'nde *nice~niçe* "nasıl, ne kadar, çok" (TS I 2009:2853) olarak tanıklanan bu biçim, Türkiye Türkçesine daha yakın olan bir biçimdir. Doğu Türkçesine ait *niçe* miktar zarfının bu dönemde, eşitlik ekinin ötümsüz biçimi olan +*çe* varyantını sürdürmesi sözcüğü arkaik (eskicil) öge olarak ele almamıza neden olmuştur. Sözcük, *neçe* şeklinde Bursa, Iğdır ve Kerkük'te tespit edilip "ne kadar, kaç, nice" (DS IV 2009:3244) anlamlarını korumaktadır.

KD 701: her birisi bir bucağa **busdılar**/hizmeti şah hazretinden kesdiler (KD 1994:75)

bus- "pusu kurmak" (Adamovič 1994:297) sözcüğü, Türkiye Türkçesindeki *pusu* <*bus-u-ğ* sözcüğünün kökünü teşkil etmektedir. Doğu Türkçesi içerisinde söz başı /b/'li biçimlerle *busug* "pusu" olarak Eski Türkçe ve DLT'de tanıklanamayan ancak Kutadgu Bilig ve TİEM'de *busuğ* "pusu, tuzak" (Ünlü 2012a:158) olarak tanıklanan bu sözcük, Batı Türkçesine kadar /b/'li ve söz içi ve sonu /ğ/'li biçimini koruyarak kullanılmıştır. Harezmi Türkçesinde aynı şekil ve anlamda varlığını sürdüren sözcük (Ünlü 2012b:114); Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde *busu* "pusu" (Toparlı vd. 2007:38), (Ünlü 2013:177) şeklindedir. Oğuzca etkiden dolayı her iki lehçede söz içi ve sonu /ğ/'li biçimlerin düştüğü görülmektedir. Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinden DK'da *pusu* "pusu, pusuya yatma, pusuya yatan" (DK II 2009:251) şeklinde *b>p*'li değişim görülürken SN'de *busu*

(SN 1991:595) şeklinde /b/ korunmaktadır. Tarama Sözlüğü'nde *busu* "pusu" (TS I 2009:718) şeklinde /b/'li şeklin kullanımı da görülmektedir. Bu bakımdan KD'de geçen *bus-* fiilinin ve türevlerinin /b/ fonemini korumaları, bu özelliklerinin Doğu Türkçesine uygun düştüğünü göstermektedir. Dolayısıyla, *bus-* fiili arkaik (eskicil) öge olarak metinde değerlendirilmiştir. Sözcük, anlam değişimiyle Anadolu ağızlarında *busmak* "gizlenerek bir konuşmayı dinlemek" (DS I 2009:806) şeklinde "gizlice *pusu* kurmak" anlamını da kapsayan eylemin "gizlice" yapılması anlamında kullanılmaktadır.

KD 2089 : arslan anı buyurub bağladılar/**açığile** yüregin tağladılar (KD 1994:159)

Orhon ve Uygur Türkçesi dönemlerinde *açığ* "acı, üzüntü; hiddet, kuvvetli, pek" (Eraslan 2012: 547) şeklinde görülen bu sözcük, Eski Türkçeden Batı Türkçesine kadar *açığ* "acı, üzüntü" (DLT I 2013:63) şeklinde kendini korumaktadır. Doğu Türkçesi içerisinde Karahanlı Türkçesinde *açığ* "acı, acı veren" (Ünlü 2012a: 4), Harezmi Türkçesi *açığ~açık~açı* "acı, ızdırap, elem" (Ünlü 2012b: 24), Kıpçak Türkçesi *açı ~açığ ve açuv* "yas, matem, üzüntü, dert, sıkıntı" (Toparlı vd. 2007:2) ve Çağatay Türkçesinde *açığ~aç(ç)ığ* "dert, sıkıntı, üzüntü" (Ünlü 2013: 7) şeklinde görülmektedir. Eski Anadolu Türkçesinin temel ses değişimlerinden biri olan söz içi ve sonu /g/, /ğ/ seslerinin düşmesi sonucu bu kelime, *açığ>açu>açı>acı* biçimine gelmektedir. Sözcüğün söz içi ve sonu /g/, /ğ/ seslerini koruduğu biçimi, Tarama Sözlüğü'nde *acık* "dert, acı, ızdırap" (TS I 2009:4) örneğinde görülmektedir. Ancak, metinde Doğu Türkçesinin özelliği olarak söz içi ve sonu /g/, /ğ/ seslerinin korunması, bu kelimeyi arkaik (eskicil) öge olarak nitelendirmemize neden olmuştur. Türkiye Türkçesinde *acı* "keder, sıkıntı, acı" anlamındaki bu sözcük, Doğu Türkçesindeki biçimini korumaktadır. Sözcük, *acık~acılı ve açuv* (DS I 2009:48) şeklinde "keder, ızdırap, elem, merhamet, şefkat" gibi anlamlarda Manisa, Bursa, Eskişehir ve Konya yöresinde kullanılmaktadır.

b.Biçim Bilgisi Açısından Arkaik Ögeler

Bu başlık içerisinde yer alan örnekler, tarihî lehçelerde kullanılmış ve kullanım sıklığı Batı Türkçesinde aza indirgenmiş, -(X)p *turur*~ -(X)pdUr, *tezlik yapısı fiil+ zarf-fiil eki +id-*, İsim+Yardımcı fiil (kıl-), *bildirme turur>durur, karşılaştırma eki +rAk, yer-yön eki +ra ve +ru, şimdiki zaman eki -A turur>-Adlr>-A, belirtme Eki +nl, ayrılma eki +dın, vasıta eki +n, zarf-fiil -DukdA ve Fiil+Zarf-Fiil+Fiil* birleşmelerinden oluşan biçimlerdir.

1.Fiil Kategorisinde Eskicil Ekler

İsim+Yardımcı Fiil Şeklindeki Birleşik Fiil

KD 1: kılalum evvel şükür ol Tañrıya/ zıkr edelüm her dem anı bî-rîya (KD 1994: 33)

şükür kıl- "şükretmek" şeklindeki bu yapı, Doğu Türkçesinin birleşik fiil oluşturan *kıl-* fiili ile teşkil edilmiştir. Türkiye Türkçesinde *şükür et->şükür et-> şükret-* "şükretmek" biçiminde kullanılan bu biçim, Batı Türkçesinde aynı bağlamda kullanılmaya devam etmiştir. Kaşgarlı, *ét-* fiili için "yalnız, bu kelime kadınla çiftleşmekte kullanıldığı için Oğuzlar kadınlar sıkılmasın diye bunu kullanmaktan vazgeçmişlerdir." (DLT I 2013:171) diyerek Türklerin İslami dönemde *ét-* fiilinden vazgeçerek İslamî terimlerin çoğunu *kıl-* fiiliyle aktardığını belirtmektedir. Bugün aynı şekilde bu tabu kullanım *namaz kılmak* örneğinde de görülmektedir. Bu tabu kullanım ilk dönem Oğuzca eserlerde devam etmiş, sonraki dönemlerde Doğu geleneğinde tabu bir eylem olarak görülen *kıl-* eyleminin yerini *ét-* eylemine bıraktığı görülmektedir.

Fiil+Zarf-fiil+Fiil Birleşmeleri

Tezlik Fiili

KD 40: vèribiyelüm salavat u selâm/âl'ına etbâ'ına cümle temâm (KD 1994:34)

Tarihî dönemlerde Orhon ve Uygur dönemlerinde tezlik fiilinin *-ibër-* yapısı dışında *fiil +zarf-fiil [-I~-(X)p]+ ıd-* yapısıyla da kullanıldığı bilinmektedir. Eraslan gramerindeki *unt-ı ıd-dı, ayıt-ı ıd-* (Eraslan 2012:445) ifadeleri, bahsettiğimiz tezlik fiili kategorisindeki birleşik fiilleri oluşturmaktadır. Bu biçim, Kül Tigin yazıtının Doğu yüzünün 6.satırında *türük bodun ill(e)dük ilin ıçg(ı)nu ıdmiş* "Türk halkı, kurduğu devletini elden çıkarıvermiş" (Tekin 2010:24-25) örneğinde geçen *ıçg(ı)n-u ıd-* ifadesinin "kaybedivermek" anlamında tezlik bildirdiği görülmektedir. Bu biçim, Batı Türkçesinde *d>δ>y* gelişimi ile *vër-i-b-iy-* şeklinde tezlik ifade etmektedir.

Süreklilik Fiili

Fiil + -u (Zarf-fiil eki) + kel- > Fiil + -u (Zarf-fiil eki) + gel-

KD 4042: duru geldi 'ızz u ikrâm eyledi/hulk edüben çok söyledi (KD 1994:276)

Doğu Türkçesindeki *ak-a kel-* "akmak", *koδ-u-p kel-* "koymak" (Argunşah ve Yüksekaya 2016: 85) gibi fiil birleşmeleri ile temsil edilen bu biçim, Batı Türkçesinde söz başı /k/ foneminin /g/'ye ötümlüleşmesi ile kullanılmaktadır. Doğu Türkçesi ve Batı Türkçesinin ilk dönemlerinde sıklıkla kullanılan bu yapı, bugün Türkiye Türkçesinde sıklık arz etmemektedir.

Zarf-Fiil Eki

-DUKda (...dığında/...diğinde)

KD 3081: baña ol ıssısı **kıldukda** eser/ben de hacet dileyem hakdan meger (KD 1994:218)

Zarf-fiiller, yapısı bakımından basit ve birleşik zarf-fiiller olarak ikiye ayrılmaktadır. Basit zarf-fiiller, genellikle ünlülü ve -p şeklindeki zarf-fiil eklerinden oluşurken birleşik zarf-fiiller ise fiilimsiler üzerine gelen hal eklerinin birleşimiyle oluşmaktadır. Birleşik bir zarf-fiil eki olarak Karahanlı Türkçesinde "...dığında/...diğinde, -dığı/diği zaman" (Argunşah ve Yüksekaya 2016:82) anlamına gelen bu ek, Doğu Türkçesi içerisinde sıklıkla kullanılmıştır. Bu ek, Batı Türkçesinde kullanımına devam edilerek "-duk, -dük sıfat-fiil eki ile, -da, -de bulunma hali ekinin birleşmesinden oluşur." (Özkan 2013 153) şeklinde tanımlanmaktadır. Bu açıdan ek, Doğu Türkçesinin biçimi olarak kullanılmaya devam edilmiştir.

Bildirme Eki: -dUrUr/-dUr

KD 9: sun'ı san'lığına eyledi şühüd/**ol durur** hayy u bakā ferd ü vedüd (KD 1994:33)

KD 10: anuñ **emridür** [süren] bu yèlleri/yağduran yağmur akıda selleri (KD 1994:33)

İsmi fiil kategorisine aktaran eylemlerden biri olan *tur-* fiili ile *-Ur* geniş zaman ekinin birleşmesiyle ortaya çıkan *-turur* yapısı, Türk dilinin tarihî dönemlerinde Karahanlı Türkçesinden itibaren genellikle 3.şahısta kullanılan bildirme kategorisini yansıtan biçimlendendir. Bu ek, Batı Türkçesine geçerken *tur-ur* yapısının gramerleşmiş biçimi *-dur* ile bu gramerleşme aşamasının ara döneminde *-durur* biçimleriyle ikilik yansıtmaktadır. Metinde geçen *ol durur* ve *emridür* yapısı, Doğu Türkçesindeki *ol turur* ve *emri turur* yapılarına karşılık gelmektedir.

Şimdiki Zaman Eki: -A turur> -AdIr>-A

KD 94: her kaçan kim fikrile mevhüm eder/**sanasın** kim dürleri manzüm eder (KD 1994:38)

Metinde geçen *sanasın kim* <san- “sanmak, farz etmek” -a+sın ifadesi, ilk bakışta şekilsel olarak istek kipini çağrıştırmaktadır. Ancak, Harezmi Türkçesinde ortaya çıkan şimdiki zaman -A *turur* yapısının Kıpçak ve Çağatay dönemlerinde gramerleşmiş biçimleriyle -AdIr yapısında olduğu, tarihî metinler yoluyla bilinmektedir. Burada *san-a-sın* ifadesinde eski bir, **san-a turur sen* şimdiki zaman yapısının olduğu görülmektedir. Türkiye Türkçesinde “Böyle olduğunu san-ıyor-sun” ifadesindeki anlam ile uyuşan bu yapı, eski bir şimdiki zaman ekinin kısalmış biçimidir. Bu biçim dönemin önemli eserlerinden biri olan YZ’de *kuyudan çıktı sanasın ay-durur* “kuyudan çıktığından sanırsın yüzü tıpkı aydır.” (Demirci ve Korkmaz 2008:109) örneğindeki *sanasın* “sanırsın ya da sanıyorsun (ki)” bahsettiğimiz durumu doğrulamaktadır. Bu dönem için standart bir şimdiki zaman ekinin yokluğunda Doğu Türkçesine ait bir yapının kullanılması bu açıdan ifadeyi arkaik (eskicil) bir öge olarak değerlendirmemize neden olmuştur. Ayrıca, bu yönüyle, *san-a-sın* biçiminin istek kipiyle olan şekilsel benzerliğinin dışında şimdiki zaman işleviyle de Batı Türkçesinde yer aldığı dönemin diğer bir eseri olan SN’de de (SN 1991:632) görülmektedir.

Anlatılan Geçmiş Zaman -(X)p turur~-UpdUr

KD 19: gendü fazlından bizi bu ‘aklıle/kamudan yegrek **kılıpdur** naklile (KD 1994:34).

KD 22: ‘aklı evvel **yaradupdur** kamudan/’aklı olan [kurtu]lısar tamudan (KD 1994:34).

KD 548: dēdi bildūn mi varub andan haber/kim neye **gelüb durur** ol canavar (KD 1994:66)

-(X)p zarf-fiil ekinin dâhil olduğu -(X)p *turur* (+şahıs zamirleri) şeklindeki analitik geçmiş zaman formunun bu örnekte, kısalmadığı görülmektedir. Türk dilinin Harezmi-Altınordu sahasında ortaya çıkan bu ek, analitik zaman formunun zaman içinde *turur* bildiricisinin ekleşmesi ya da tümüyle kaybolması sonucunda sadece zarf-fiil eki ile ifade edildiği bilinmektedir. Bu kısalma ya da bildiricinin tümüyle kayboluşu ise Harezmi Türkçesinin geç döneminde ve Çağatay sahasında gerçekleşmiştir (Ağca 2016:156). Doğu Türkçesinin Anlatılan/Duyulan Geçmiş Zaman eki, -mİş’a alternatif oluşturan bu eki, Batı Türkçesinde de görülmektedir. Timurtaş’a göre bu ek, “umumiyetle 3.şahısta kullanılıyor. 1. ve 2. şahısta kullanılmasının misali azdır. Bugün Doğu Türkçesinde (Özbekçe, Kazakça v.s.) 2. şahısta hala, aslı şekil muhafaza edilmekte tur- fiili ile kullanılmaktadır. Ek esasında gerundium ekidir. Gerundium tasrif edilmeyen şekil olduğuna göre, -up ekinin böyle bir fonksiyona sahip olması kendisinden sonra gelen tur- fiilinin düşmesiyle mümkün olmuştur. Bugün Doğu Anadolu bölgesinde ve Azeri lehçesinde -up gerundium eki naklî mazî manasına pek çok kullanılmaktadır.” (Timurtaş 2012:122) şeklindedir. Metinde geçen *yaradupdur*, *kılıpdur* ve *gelüb durur* ifadeleri, 3.kişide “yaratmıştır, kılmıştır ve gelmiştir” anlamlarına gelmektedir.

2.İsim Kategorisinde Eskicil Ekler

Yer-Yön Ekleri

+rA

KD 24: bir musavver şeklile hayvân durur/süret **içre** gerçi kim insân durur (KD 1994:34)

KD 93: gendüsi yavlak halim ü pür-hüner/ dâ'im ol döker gümüş **üzre** güher (KD 1994:38)

Doğu Türkçesinde eski yer-yön eki +rA'nın birleşiminden oluşan iç+re taş+ra ve üzre~üze gibi ifadeler, Batı Türkçesinde de kalıplaşmış halde kullanılmaktadır. Orhon Türkçesi döneminde +gArU, +ηArU, +ArU ve +rA ekleriyle temsil edilen yer-yön ekleri (Tekin 2016:108) Türk dillerine kaynaklık etmesi bakımından ana kaynağımızdır. Arkaik ögeler ve arkaizm üzerine yapılacak çalışmalarda kaynak dil olarak alınması gereken dönemlerden biri olan Orhon Türkçesi döneminde bu yapıların varlığı, kendinden sonra gelen dönemler için de devam etmekte olup Batı Türkçesinde kalıplaşmış kült biçimlerle karşımıza çıkması bakımından bu ifadeleri, arkaik öge olarak değerlendirmemize neden olmuştur.

+rU

KD 78: ne ki buyurur şeriât ol dutar/ onar işi **kancaru** kim yol dutar (KD 1994:37)
Türk dilinin tarihî dönemlerinden bu yana sıklıkla soru zamiri oluşturan biçimler *ka, ne ve kim'dir. Bu biçimlerden *ka soru zamiri, tarihî dönemlerde kaçan, kanı, kandın gibi biçimlerle soru anlamını yansıtmaktadır. Batı Türkçesinde de aynı sıklıkta kalıplaşmış ifadelerle kullanılan *ka soru zamiri, *kancaru* şeklinde "nereye" anlamına gelmektedir. *ka soru zamirinin üzerine eşitlik ve yer-yön ekinin gelmesinden oluşmuş bu ifade, Batı Türkçesinin soru zamiri olarak gösterebileceğimiz ne soru zamiri ile aynı düzlem içerisinde yer almaktadır. Türkiye Türkçesinde *hani, hangi* gibi kalıplaşmış ifadelerle vücut bulan bu biçime karşı, ne soru zamiri ile oluşmuş *neden, niçin, nasıl, ne zaman, nere, nereye, nereden* gibi ifadeler, Batı Türkçesi içerisinde ne soru zamirinin baskınlığını göstermektedir.

Karşılaştırma Eki :+rAk

KD 19: gendü fazlından bizi bu 'aklıle/ kamudan **yegrek** kılıpdur naklile (KD 1994:34)

KD 2578: tezirek getmek gerek yohsa hemân/başa erer bunda bir dürlü ziyân (KD 1994:188)

KD 1750: pâzişâha ille endişe gerek/eyle etmeklik durur ol **yeyigrek** (KD 1994:138)

Faruk Kadri Timurtaş tarafından sıfatlarda karşılaştırma görevinde olduğu belirtilen bu ek (Timurtaş 2012:90) , genellikle sıfatlarla kullanılmaktadır. Timurtaş'ın verdiği örnekler, sıfat görevi yanında zarf görevinde de kullanılmaktadır. *yigrek urur, yigrek efsun, yigrek bilir, ulurakdur, kündrekdür* (Timurtaş 2012:90).

Marcel Erdal'a göre bu ek (1991:62) , ayrılma ve karşılaştırma görevinde kullanılmakta olup sadece *artokrak, yegrek* ve Kutadgu Bilig'deki *yavuzrak* örnekleri dışında kullanım sıklığı yüksek olmayan eklerden biridir. Bu biçim, Uygur metinlerinde iyi bir şekilde temsil edilmiştir. Doğu Türkçesinde karşılaştırma görevinde kullanılan bu ek, Türkiye Türkçesinde *daha* sözcüğüne karşılık gelmektedir. Batı Türkçesinin ilk dönemlerinde kullanılan bu ek, arkaik bir öge olarak metinde yer almaktadır. Metinde geçen *yegrek~yeyigrek* ve *tezirek* ifadeleri, +rAk karşılaştırma ekiyle oluşturulmuş işlev olarak sıfat ve zarf görevinde kullanılan biçimlerdir.

Belirtme Eki: +nI

KD 690: tâ kim **anı** gederem ol aradan/ karanjuda seçem ağı karadan (KD 1994:74)

İşaret zamiri yalın biçimde *ol* şeklinde kullanılırken hal eki almış çekimli biçiminde **ol+ni> a+ni* biçiminde eklenmede değişim göstermektedir. Türkiye Türkçesinde *o+n+u* sözcüğüne karşılık gelen *anı* ifadesi, belirtme ekinin kalıplaşmasıyla Eski Anadolu Türkçesi içerisinde de kullanılmıştır. Eski Türkçe içerisinde sadece şahıs zamirlerine gelen *+ni* eki, Uygur Türkçesinin son dönemlerinde isimlere de gelerek Eski Anadolu Türkçesine kadar bu işlevini sürdürmüştür. Eski Anadolu Türkçesinin *Karışık Dilli Eserleri*'ni diğer eserlerden ayıran temel ölçüt olarak kullanılan bu *+ni* eki, kalıplaşan bu kullanımla arkaik öge olarak değerlendirilebilir.

Ayrılma Eki: +dIn

KD 2562: kasd eder gibi ola karga saña/avcı seni göricek **sendin yaña** (KD 1994:187)

Kalıp bir ifade olarak kullanılan *...+dın yaña* ifadesi içerisindeki çıkma-ayrılma eki, Eski Anadolu Türkçesi içerisinde yer alan metnimizde Doğu Türkçesindeki biçimle karşımıza çıkmaktadır. Kıpçak Türkçesinde tarihî dönemlerin *+DIn ayrılma* ekinin *+DAn* biçimine gelişmesi, Oğuzca bir unsur olarak görülmektedir. Oğuzca bir unsur olarak *+DAn* ekinin burada karşımıza çıkan yapıyla ilişkisi, karışık dilli boyuttan ziyade ifadenin kalıp bir biçim olarak kullanılmasından ileri gelmektedir.

Vasıta Eki :+(I)n

Eski Anadolu Türkçesinin vasıta hali için Timurtaş, “isim çekiminde bu hal, bağlama edatı olan *ile* kullanılarak ifade edilmektedir. *ile*'nin ilk hecesi yardımcı sesler gibi düşmektedir. Diğer instrumental eki *-n* az görülüyor, artık çekim eki olmaktan çıkmıştır, bazı sözlerde klişeleşmiş şekilde yaşamaktadır.” (Timurtaş 2012:75) görüşlerini paylaşarak Doğu Türkçesinin *+(I)n* vasıta ekinin kalıplaşmış ifadelerde kullanıldığını belirtmektedir.

KD 2736: vardı fillere temām etdi işiñ/gendü fariğ oldı **yayın kışın** (KD 1994:198)

Metinde geçen bu ifade, bugün Türkiye Türkçesinde *kışın* ve *yazın* ifadelerinde de görülmektedir. Dönemin tipik vasıta ekinin *+IIA* eki olması, bu biçimin Doğu Türkçesinin kalıplaşmış biçimleri olarak metnimizde yer alması, bu ifadeyi arkaik öge olarak değerlendirmemize neden olmuştur.

Hal Eki Yığılması

KD 1433: gel sayalum hoş hisabın bilelüm/**ortaradın** malı iki bölölüm (KD 1994:118)

Türkiye Türkçesine “gel sayalım, hesabını bilelim. Malı da **ortadan** ikiye bölölüm.” şeklinde aktardığımız beyit içerisinde geçen *ortaradın* sözcüğü, tarihî dönemlerde özellikle Eski Uygur Türkçesinden itibaren Doğu Türkçesinde görülen hal eki yığılmasına örnek teşkil etmektedir. Uygur Türkçesindeki bu yığılmayı Altun Yaruk'ta *yürüñ böztä otrata t(ä)ñrim siziñ körkünüzni bädizetsün* “temiz beyaz bir beyaz bezin ortasına Tanrım sizin güzelliğinizi resmetsin.” (Ayazlı 2012:141) cümlesindeki *otrata* “ortasından” örneğinde görürüz. Sözcük, *ortu+ra+ta* şeklinde morfolojik açılıma sahiptir. Doğu Türkçesine ait bu özelliğin Batı Türkçesi içerisinde görülmesi, metinde yer alan örneğin arkaik öge olarak nitelendirmemize neden olur.

c. Söz varlığı Açısından Arkaik Ögeler

Çalışmamızın bu başlığı, isim ve fiil kategorisi olarak ikiye ayrılmaktadır. İki başlık içerisinde yer alan örnekler, tarihi dönemlerden Türkiye Türkçesi ve ağızlarına da

kapsayan bir düzenle ifade edilerek metin içerisinde yer alan sözcüklerin leksikal değeri, karşılaştırmalı yöntemle ortaya konmuştur.

1. İsim Kategorisi İçerisinde Yer Alan Arkaik (Eskicil) Ögeler

KD 18: eyledi dünyâda **üküş** canavar/anı bir bilür çün anuñ cānı var (KD 1994:34)

Uygur, Karahanlı ve Harezmi Türkçeleri başta olmak üzere Doğu Türkçesinin *idi*, *sansız*, *köp* şeklindeki miktar zarflarından biri olan *üküş* sözcüğü hakkında Marcel Erdal, sözcüğün -Xş ekinden türediğini belirterek ekin geçişli fiilin nesnesini gösterdiğini belirtir. *üküş* "çok" sözcüğü, en erken tarihli ve en iyi örnek olarak yazıtlar döneminde görülür. Bu zarf (*h*)*ük-* "yığmak, kümelemek, toplamak" fiilinden *ük-ül-*, *ük-üş-ür-*; *hük-ün-*, *ük-ün-* ve *ük-ük-* şeklinde türevlere (Erdal 1991 I: 267) sahiptir. Clauson ise, sözcüğün *ük-* fiilinden geldiğini belirterek sözcüğün erken dönemlerde çok yaygın olduğunu sözcüğün Anadolu ağızlarında da *ögüş* olarak yaşadığını belirtmektedir. Budist metinlerden TT VIII'de 5 kez geçen bu sözcük, ikileme olarak *telim üküş/üküş telim*, *erüş üküş*, *sansız üküş*, *ülgüsüz üküş* şeklinde (Clauson 1972:118) geçer. Ayrıca sözcük, Anadolu ağızlarında Eskişehir, Çankırı ve Elazığ yöresinde *ögüş* "çok" (DS V 2009:3325) olarak yaşamaktadır.

KD 19: gendü fazlından bizi bu 'aklıle/kamudan **yègrek** kılıpdur naklıle (KD 1994:34)

Beyitte geçen *yèg* sözcüğü, Clauson sözlüğünde "daha iyi" anlamında karşılaştırma yapan çıkma işlevli erken dönemli sözcüklerden biridir. Sözcük, 14.yüzyıl Osmanlıcasında *yeğ/yeey*, Türkmencede *yeğ* "daha iyi" olarak yaşar. Yazıtlar döneminde *arığ uvutu yeğ* örneğinde geçen bu ifade, Uygurcada *eki:de yeğ* "her ikisinden daha iyi" anlamındadır. Kutadgu Bilig'de *bodunda yeği* "insanlar arasında daha/en iyi" şeklinde geçen bu biçim, aynı şekilde Harezmi ve Kıpçak lehçelerinde de (Clauson 1972:909-910) kullanılmıştır.

Sözcük, Anadolu ağızlarından Bilecik ve Balıkesir yörelerinde *yeyprek~yeğrek* "üstün güzel, üstün, iyi" (DS VI 2009:4263) anlamında kullanılmaktadır.

KD 22: 'aklı evvel yaradupdur **kamudan/**'aklı olan [kurtu]lısar **tamudan** (KD 1994:34)

Clauson'a göre sözcük (1972:627), Orta Farsça *hamāg* sözcüğünden alınmıştır. Söz başı *k-* için sağlam deliller bulunmaktadır. Bunlar, Mani, Runik ve Uygurca metinlerde *x-* ile çok iyi temsil edilir. Fakat ortada şüphesiz bir gerçek var ki o da söz başında *x-* foneminin varlığıdır. Mani ve Uygur belgelerinde sözcük, Orta Farsçada olduğu gibi *kmg* ya da *kma:ğ* şeklinde söylenir. *kamuğ* biçiminin dudak çekimiyle *kamık/xamuğ* ve *kamu* biçimleri de olur. Sözcüğün Kutadgu Bilig'de *kamuğ* "tüm", Çağatayca *kamuk*, Harezmi Türkçesinde *kamuğ* ve 14.yüzyıl Osmanlıcasında *kamu* "tüm, herkes" biçimleri söz konusudur. Sözcük, Anadolu ağızlarından özellikle Erzurum yöresinde *hamu~hamısı~hamisi~hammısı* "hepsi" (DS III 2009:2267) olarak kullanılmaktadır.

Clauson'a göre *tamu* "cehennem" sözcüğü (1972:503) Sogdca *tmw* biçiminde Orta dönemde İrani bir dilden ödünçlenir. Çok az pagan metnin dini terimi olarak İslamî dönemde bu anlam ve biçimle "cehennem" anlamında leksikal bir değer belirtir. Bu sözcük, Budist terminolojide *tamu* şeklinde oldukça yaygındır. Kutadgu Bilig'de *tamu* sözcüğü, Ar. *cahannum* sözcüğüne karşılık gelir. Sözcük, Çağatay Türkçesinde *tamuğ/tamuk*, Harezmi ve Kıpçak Türkçelerinde *tamuğ/tamu* ve 14.yüzyıl Osmanlıcasında *tamu* şeklinde de kullanılır. Sözcük, Anadolu ağızlarında

tamu~tama~tamo ve *tamuğ* “cehennem” (DS V 2009:3820) olarak Manisa, Trabzon, Van, Zonguldak, Nevşehir ve Ankara yörelerinde kullanılmaktadır.

KD 60: eyü **yavuz** dünyāda ne iş ki var/kamusını anlaya bile ē yār (KD 1994:36)

Doğu Türkçesinde kullanılan *yawuz~yavuz* sözcüğü, Batı Türkçesi içerisinde *b>w>v* değişimi ile görülmektedir. Clauson’da sözcük, **yav-* fiilinden türemiş olarak verilmiştir. **yav-* köküne götürülen bu fiil, genellikle “ahlaki olarak kötü” ya da “olumsuz, uğursuz” gibi kullanımlar içerisindedir. Bu sözcük, *anığ*, *yavlak* sözcükleri ile eş anlamlıdır. Fakat onlar gibi sonradan “aşırı şekilde, son derece” anlamında sıfat ve zarf görevinde kullanılmaz. Fonetik değişimler genellikle “kötü” anlamında olup bazı dillerde tuhaf anlam evrimlerine neden olur. 14.yüzyıl Osmanlıcasında “korkunç, sert, katı” anlamı “etkili ve iyi” anlamına ulaşır. Sözcük, Kutadgu Bilig’de *yavuz*, Harezmi ve Kıpçak Türkçelerinde *yawuz* ve Batı Türkçesinde *yavuz* “kötü” (Clauson 1972:881-882) olarak bilinir. Sözcük, Anadolu ağızlarında “iyi, güzel, iyi huylu, eliaçık, yiğit, mert, becerikli ve çalışkan” (DS VI 2009:4210) şeklinde anlamlara sahiptir. Doğu Türkçesinde *yawuz~yavuz* sözcüğü “kötü” anlamından anlam iyileşmesiyle “iyi, güzel huylu, yiğit” gibi olumlu bir anlama geçiş yapmıştır. Ayrıca, Anadolu ağızlarına bakıldığında sözcüğün olumsuz bir anlamdan yoksun olduğu görülmektedir.

KD 69: **kanca** kim varsa bulur feth u zafer/şahlar anuñile rāzı serbeser (KD 1994:37)

**ka* soru zamiri, Türkçenin tarihsel gelişimi içerisinde *ne* ve *kim* sözcükleri ile beraber soru anlamı taşıyan sözcüklerindedir. *kancaru*, *kanca*, *kani*, *kanı*, *kanı*, *kanğı*, *kantan* şeklinde dönemsel olarak soru bildiren bu sözcükler, Türkiye Türkçesinde *hani* ve *hangi* sözcükleri ile temsil edilmektedir. Doğu Türkçesi içerisinde sıklık oranı *ne* ve *kim* zamirine oranla yüksek olan bu soru zamiri, Batı Türkçesinde sıklık oranını soru zamiri olan *ne*’ye bırakmıştır. *kanca* soru zamiri, Clauson’da “nereye, herhangi bir yere” anlamındadır. Morfolojik olarak eşitlik ekinde oluşan çok eski bir sözcüktür ve *kanu* ile aynı işlevdedir. Sözcük, Kutadgu Bilig ve Atabetü’l-Hakayık gibi metinlerde *kança*, Harezmi Türkçesinde *kança/kançaru* ve 14.yüzyıl Osmanlı Türkçesinde *kanca/kancaru* (Clauson 1972:634) şeklindedir. Sözcük, Anadolu ağızlarından Trabzon’da *kança* “nice, ne kadar” (DS IV 2009:620) olarak kullanılmaktadır.

KD 93: gendüsi **yavlak** halim ü pür-hüner/dā’im ol döker gümüş üzre güher (KD 1994:38)

Clauson’a göre, *yavlak* sözcüğü açık bir şekilde **yav* kökü ile ilişkilidir ve **yav-* kökü ile eş seslidir. Açık bir semantik bağlantının olduğu *yavuz* sözcüğü gibi temelde “kötü, şeytan” anlamına üzerinedir ancak anlam genişlemesiyle “son derece” anlamını da kazanmıştır. Bu sözcüğün semantik tarihi, *anığ* sözcüğü ile aynı düzlemindedir. Erken dönemlerde çok yaygın kullanılan sözcük, XVI. yüzyıldan sonra kaydedilmemiştir. Tarihî dönemlerde *yavlak* şeklinde geniş kullanıma sahip olan sözcük, Oğuz Türkçesinde *yavlak*, Harezmi Türkçesinde *yavlak* şeklindedir. 14.yüzyıl Osmanlıcasında *yavlak* “son derece, aşırı şekilde” anlamında 15.yüzyıla kadar sıklıkla görülen sözcük sonradan metinlerde üç kez (Clauson 1972:876-877) görülmektedir. Sözcük, Anadolu ağızlarında *yavlak* “çok, çok fazla” ve “uğursuz” (DS VI 2009:4207) anlamlarında yaşamaktadır. Tarihî dönemlerde ikili anlama sahip olan sözcüğün “çok ve kötü” anlamları, Anadolu ağızlarından Isparta ve Samsun yörelerinde yaşamaktadır.

KD 94: her **kaçan** kim fikrile mevhum eder/sanasın kim dürleri manzum eder (KD 1994:38)

Clauson'a göre sözcük, hem soru hem de zaman zarfı olarak "ne zaman" anlamına gelir. Morfolojik olarak belirsiz olsa da *kaç* ve *ka:ŋu* biçimleri ile aynı kökten gelmiştir. Ancak her zaman tam manasıyla kullanılmaz. Uygur Türkçesinde genellikle "ne zaman, her ne zaman" anlamında kullanılan sözcük, 14.yüzyıl Osmanlıcasında da *kaçan* şeklinde (Clauson 1972:592) görülür. Sözcük, Anadolu ağızlarından Çanakkale ve Adapazarı'nda *kaçan* "ne zaman, ne vakit" (DS IV2009: 2587) anlamında kullanılmaktadır.

KD 103: pes **eyitmek** saña dahı farz olur/her kaçanise o şaha 'arz olur (KD 1994:39)

Doğu Türkçesinin *ayit-* "söylemek" fiili, Batı Türkçesinde öndamaksılaşma ile *eyit-* biçimine gelişir. Clauson'a göre sözcük, *ay-* kökünden gelir. Sözcük, sık sık *ayt-* "konuşmak, söylemek" olarak kullanılır. Sözcüğün ettirgenlik anlamı erken dönemlerde kaybolur ve *ay-* ile eş anlamlıdır. Sık sık Oğuzcada *eyit-/eyt-* şeklindedir. Orhon ve Uygur Türkçesi dönemlerinde *ayit-/ayt-* şeklinde kullanılan bu fiil, tarihî dönemlerde de aynı biçimde (Clauson 1972:268-269) görülmektedir. Marcel Erdal'a göre, "esasen birine bir şeyi söylemek" anlamındaki bu fiil, *ay-* "söylemek, konuşmak" fiilinden gelir. İkinci ünlüsü, her zaman Kutadgu Bilig'de düşen bu sözcük, **ayt-<ayX-* (Erdal 1991 II: 763) biçimindedir. Sözcük, Anadolu ağızlarında *aydırmah~aydırmağ~aydıvermek~aydırmah~aydumak* "söylemek, haber vermek, açıklamak, anlatmak" (DS I 2009:12) şeklinde Balıkesir ve yöresinde; Ankara ve yöresinde *eyitmek* "cevap vermek" , Bursa ve yöresinde *eyitmek* "duyurmak, işittirmek" (DS III 2009:1823) olarak kullanılmaktadır.

KD 135: kıldı erzanî aña 'akl-temâm/ederdi yohsula **dün gün** müdâm (KD 1994:41)

Clauson'a göre "gece" anlamına gelen bu sözcük, bazı modern dillerde *dün* sözcüğüne döner. Dönem metinlerinde *tün ortusu* ifadesi, "gecenin orta"sına uygundur ve erken dönemlerde *kuzey* yönünü ifade etmek için kullanılır. Tuvaca'da *dün*, *dünen*, Azeri Türkçesinde *dünen*, Osmanlıca *dün*, Türkmençe *düyn* şeklinde kullanıma sahiptir. Tarihî dönemlerde "gece" anlamında kullanılan sözcük, 14. yüzyıl Osmanlıcasında *dün* "gece", *dünle* "gece vakti" 16. yüzyıla kadar kullanılır ve sonradan *düne gün* "dün" anlamına (Clauson 1972:513) gelişir. *dün* sözcüğü, Anadolu ağızlarında *dünan* "geçen gün", *dün aşırı* "iki gecede bir" (DS II 2009:1630) örneklerinde Eski Türkçedeki *tün* "gece" anlamını muhafaza etmektedir. Eski Türkçedeki *tün* "gece" biçimi aynı şekilde Konya ve Balıkesir yörelerinde de (DS V 2009:4013) görülmektedir.

KD 179: kim anı vasf eylemek olmaz bu dil/**gey** beşâret bağlamışdur can u dil (KD 1994:43)

Clauson'a göre sözcük, Sogdca *k'dy* "çok, aşırı şekilde" biçiminden alınmıştır. Temelde bu sözcük, aynı anlamda hem zarf hem de sıfat olarak kullanılır. Ayrıca sözcüğün "aşırı derecede iyi" anlamı da söz konusudur. Kaşgarlı'nın ifadeleri *ked* biçimini doğrular. Sözcüğün yabancı kökenli oluşu, söz sonundaki *d*'den anlaşılır. Fakat, son ses *-d* Sogdca değildir. Azeri Türkçesinde bu sözcük *gey* "aşırı şekilde, aşırı derece" anlamındadır. Tarihî dönemlerde *ked~keğ* şeklinde kullanılan sözcük, Kıpçak döneminde *key* ve 14.yüzyıl Osmanlıcasında "iyi" (Clauson 1972:700) anlamındadır.

KD 199: şah anı sordı hoş tutdı 'azim/Hak Te'âla'ya şük[ü]r kıldı **delim** (KD 1994:42)

Clauson'a göre sözcük, "çok" anlamında yaygın sözcüklerden biridir. Ancak, modern lehçelerde kullanımı bırakılmıştır. Mani metinlerinde *üküş*; Buda metinlerinde *telim* yaygındır. Ancak her ikisi de Altun Yaruk'ta ikileme olarak kullanılır. Kutadgu Bilig'de *telim* şeklinde geçen bu sözcük, Harezmi döneminde *köp telim*, Kıpçak Türkçesinde *köp üküş telim* şeklinde de görülür. Sözcüğün *delim* şekli Eski Anadolu Türkçesinde 14.yüzyıldan 15.yüzyıla kadar (Clauson 1972:500) kullanılmaktadır. Sözcük, Anadolu ağızlarından Çankırı yöresinde *delim* "çok fazla" (DS II 2009:1413) olarak yaşamaktadır.

KD 206: kankı māl ola berāber işbuña/kim nohat edüb kulını şah anja (KD 1994:45)

Sözcük, *ka soru zamiri üzerine aitlik ekinin gelmesiyle oluşmuş "hangi" anlamına gelen soru zamiridir. Sözcük *hangi* şeklinde, öndamaksılışma ile Türkiye Türkçesinde kullanılmaktadır. Sözcük, Anadolu ağızlarında Adapazarı yöresinde *kangıdı* "nerede" (DS IV 2009:2623) olarak yaşamaktadır.

KD 226: dükeli oğlanlarından yeg beni/hoş dutardı her biri düni günü (KD 1994:46)

Sözcük, *tü-k+e-l+lig biçiminin ünsüz tekleşmesi sonucu tarihî dönemlerde *tükellig* biçimine gelişmiş, Batı Türkçesine geçiş sonucu söz başı ötümlüleşme ve söz sonu -g ünsüzünün düşmesi sonucu *dükeli* biçimine gelişmiştir. Clauson'a göre, *tükel* sözcüğü *tüke-* biçiminden gelir. *tüke-* "tamamlamak, bitirmek" anlamına gelen *tükel* sözcüğü, Özbekçede *tugal* şeklindedir. Tarihî dönemlerde *tükel* şeklinde görülen sözcük, Kıpçak Türkçesinde *dükel*; 14.yüzyıl Osmanlıcasında *dügel* şeklindedir. Çoğunlukla *tükellig* (Erdal 1991 I: 332) sözcüğü, bazen *tükellig* şeklinde de ünsüz tekleşir. Sözcük, Anadolu ağızlarında *tükel* "tam, bütün" anlamında Kırşehir ve Nevşehir yöresinde (DS V 2009:4008) yaşamaktadır.

KD 247: ben baña geldüm gene derdüm **ögüm**/nefsile katı çekişdüm ē begüm (KD 1994:47)

Clauson sözlüğünde *ög* sözcüğü, *ö-* "düşünmek" fiilinden gelir. "düşünce, düşünme" anlamından düşünme organına geçen bu sözcük, doğrudan düşünme yeteneği ile ilişkilidir. *ukuş* "akıl, idrak" sözcüğü ile eş anlamlı olan sözcük, Kutadgu Bilig'de sık sık kullanılır. Erken dönemlerde *könül* sözcüğü ile ikileme olarak da kullanılır. Sözcük Anadolu'da *ök* "akıl, zeka" olarak da kullanılır. Uygurcadan itibaren kullanılan sözcük, 14.yüzyıl Osmanlıcasından 16.yüzyıla kadar *ög~ök* "akıl, düşünce" (Clauson 1972:99) anlamında kullanılır. Sözcük, Anadolu ağızlarında Kastamonu yöresinde *ök* "akıl" (DS V 2009:3326) olarak yaşamaktadır.

KD 273: ancak anuñ yolını buldum **ırak**/bende hoz yoğidi yola **arak** (KD 194:49)

(y)ırak~ırak sözcüğü, Marcel Erdal'a göre (y)ıra-k "uzak, mesafe"; "uzun bir yolun mesafesi" (Erdal 1991 I:233) için kullanılır ve *ıra-* fiilinden gelir. Bu durum, Clauson'da geçmez. Clauson'a göre *ırak* sözcüğü, *ıra-* "uzaklaşmak" anlamlı fiilden gelir. *ırak* biçimi sadece Güneybatı dil grubunda ve *rak* biçimi ile Kuzeybatı grubunda görülmektedir. *yırak* alternatif bir biçimdir. *cırak* ve *yırak* biçimleri, y'nin ikincil olduğunu gösterir. Yazıtlarda *ırak* şeklinde görülen sözcük, Uygur Türkçesinde de *ırak* ve *yırak* şeklindedir. Tarihî dönemlerde *ırak~yırak* şeklinde de görülen bu ikilikleri 14.yüzyıl Osmanlıcasında da *ırak*, nadiren *ırağ/irax* (Clauson 1972:214) şeklinde görürüz. Sözcüğün fiil biçimi, Kayseri ve Niğde yöresinde *yıramak* "uzamak" şeklinde görülmektedir. *yırak~yırak*

“uzak, ırak” (DS VI 2009:4275) sözcüğü ise, Elazığ, Hatay, Yozgat, Kırşehir ve Adana’da yaşamaktadır.

yarağ~yarak sözcüğü Clauson’a göre, *yara-* fiilinden gelmektedir. Sözcük, “uygunluk, fırsat, şans” gibi anlamlarda görülmektedir. Sözcüğün yaşayıp yaşamadığı şüphelidir. Benzer anlamlara gelen sözcüğün “silah, askeri donanım” gibi anlamları da görülmektedir. Sözcük, *jarak/yarağ* ve *yarak* şeklinde söz sonunda -k olarak görülmektedir. Tarihî dönemlerde *yarağ* “şans, fırsat, hazırlık, araç” olarak görülen bu sözcük, 14.yüzyıl Osmanlıcasında da “hazırlık, ekipman” (Clauson 1972:962) olarak kullanılmaktadır. Sözcük, *yaraklı* “yararlı” (DS VI 2009:4182) şeklinde Bolu ve çevresinde görülmektedir.

KD 288: Ben umardum derde dermān ola **uz**/iş hakikat baña göstermedi yüz (KD 1994:50)

uz < u- “muktedir olmak, gücü yetmek” -z şeklinde morfolojik açılıma sahip olan sözcük, Clauson’a göre, “yetenekli, becerikli bir adam” anlamında ya da “bir adamın işi ya da eserinin güzel oluşu” anlamındadır. Uigurica II ve TT VII gibi eserlerde *uz* “güzelce, iyi” anlamında görülen sözcük, Kutadgu Bilig’de “yetenekli, hünerli” anlamında olup Çağatay, Harezmi ve Kıpçak sahalarında *uz* şeklinde tanıklanmaktadır. 14.yüzyıl Osmanlıcasında *uz* “yetenekli” anlamında iken 15.yüzyıldan sonra “zeki” (Clauson 1972:277) anlamına ulaşır. Sözcük, Anadolu ağızlarında yaklaşık dokuz farklı anlama sahiptir. Bu anlamlara bakıldığında sözcüğün; 1.doğru, temiz, uslu, dikkatli, 2.becerikli, akıllı, anlayışlı, 3. sinsi, kurnaz, 4.yakın, içten, 5.uygun, yerinde, eşit, doğru, iyi, ustaca, 6.hürsüz, 7.yavaş, 8.epeyce, çokça, 9. öğretmen (DS VI 2009:4054) anlamlarının olduğu görülmektedir.

KD 297: terk kıldum hem hıyānat olmadum/kimsenün hergiz **ilencin** almadum (KD 1994:50)

Clauson’a göre sözcük, *ilen-* “sitem etmek, kınamak” anlamlı fiilden gelir. Oldukça güçlü bir anlamla “beddua, lanet” anlamında da kullanılır. Sözcüğün 16.yüzyılda *ilenç* ve birkaç metinde *ilenç et-* “beddua etmek” (Clauson 1972:147-148) anlamı vardır. Sözcük, *ilenç* şeklinde “beddua” (DS IV 2009:2521) anlamında Isparta, Denizli, Manisa, Balıkesir, Mersin, Antalya ve Muğla ağızlarında kullanılmaktadır.

KD 317: bir **sünügi** buldı aldı ağzına/kemürür kim çıka dadî mağzına (KD 1994:52)

Sözcük “kemik” anlamında morfolojik olarak *sün-* fiilinden gelir. Orijinal biçim *sünök*’tür. Kuzeydoğu grubunda *sök* şeklindedir. Sözcük, Azeri Türkçesinde *sümüik*, Türkmence *sünjk/süyek* şeklindedir. Uygurcada *sünük* şekli ile beraber bu dönemden itibaren *sünük/sünjek* şekilleri ile “kemik” anlamında kullanılır. 14.yüzyıl Osmanlıcasında yaygın olan sözcük (Clauson 1972:839), 16.yüzyıldan 18.yüzyıla kadar nadiren görülür. Sözcük, Anadolu ağızlarında *η>m* dudaksılaşması ile *sümüh~sümüik* “kemik” (DS V 2009:3715) şeklinde Ağrı, Van, Hatay, Sivas ve Azerbaycan’da görülmektedir.

KD 365: ikisi iki yañadın tağıdur/ataları gördi bunlar **yağıdur** (KD 1994:55)

Marcel Erdal’da *yağıd-* ve *yağıla-* (Erdal 1991 II:866) biçimleri söz konusu iken kelimelerin kökeni olan *yağı* sözcüğü hakkında herhangi bir değerlendirme söz konusu değildir. Clauson’a göre *yağı* sözcüğü, “düşman” anlamındadır. İlk dönemlerde Moğolcada *dayi(n)* şeklinde görünür. Sözcüğün modern dillerde *yaw/yu:/jaw/yo* biçimleri vardır. Özbekçede *yov*, Tuvacada *dayzın* biçimi, Moğolcadan yeniden ödünçlenmiştir.

Yazıtlar döneminde görülen sözcük, Uygurcada da aynı anlam ve biçim de tarihî dönemlerde de kullanılır. 14.yüzyıl Osmanlıcasında *yağı* “düşman” 16.yüzyıla kadar kullanılırken 18.yüzyılda nadiren (Clauson 1972:898) görülür. Sözcük, *yağı* “düşman” (DS VI 2009:4121) anlamında Bolu, Bayburt, Iğdır ve Ankara yörelerinde kullanılmaktadır.

KD 386: az zamān içinde ol derviş ola/ derviş olan **baylara** ne eş ola (KD 1994:55)

Clauson’a göre, *bay* “zengin, zengin bir adam” anlamında çok sayıda anlam genişlemesiyle bu anlamdan üst sınıfa ve “eş, koca” anlamına gelir. Yazıtlar döneminde de görülen sözcük, Uygurca, Karahanlı, Harezmi ve Çağatay dönemlerinde *bay* şeklinde görülmektedir. 14.yüzyıl Osmanlıcasında *bay* “zengin” anlamında da (Clauson 1972:384) yaşamaktadır. Sözcük, Anadolu ağızlarında *bay* “zengin, ağa” (DS I 2009:574) olarak Denizli, Tokat, Urfa, Gaziantep, Sivas ve Kerkük yörelerinde görülmektedir. Ayrıca, sözcüğün *bayımak* “zengin olmak” (DS I 2009:579) anlamı da Ankara, Yozgat ve yörelerinde görülmektedir.

KD 476: dedi vācibdür bu hizmetkäre hep/öğreneler şah **tapusunda** edeb (KD 1994:61)

Clauson sözlüğünde sözcük *tapığ* olarak “hizmet etmek” ve benzeri anlamlarla kullanılan *tap-* fiilinden gelir. Sözcük, erken bir dönemde dudak çekimi ile *tapuğ* biçimine gelir. Uygurcada Mani metinlerine özgü gelişme ile *tapuğ* şeklinde görünüş Budist metinlerinde yaygın değildir. Osmanlı ve Güneybatı dillerinde 19.yüzyıllara kadar kullanılır, fakat bu sözcük Yunanca *topos* yani *tapu* “arazi belgesi” ile karıştırılır. Uygurcada *tapığ* biçimi, Karahanlı, Harezmi ve Çağataycada *tapuğ/tapuk* (Clauson 1972:437) olarak kullanılır. Sözcük Marcel Erdal’da *tap-ıg* “hizmet etme, tapma” şeklinde görülür. Bu hareket isminin örnekleri Clauson ve Drevne’de (Erdal 1991 I: 205-206) görülür. Doğu Türkçesinin *tapığ~tapuğ* “hizmet ve ibadet etme” sözcüğü, Anadolu ağızlarında *tapuk* “boyun eğme, gönül verme” (DS V 2009:3832) olarak İzmir’de kullanılmaktadır.

KD 480: menfa’āt olmaya **degme** gez aña/gey gişi gerek kim anı şah aña (KD 1994:62)

Clauson’da sözcük *teg-* fiili üzerine *-mA* ekinin gelişi *teg-me* “her, tüm” biçiminden oluşur. *teg-* fiili ile olan semantik bağlantı belirsizdir. 14.yüzyıl Osmanlıcası ve Güneybatı lehçelerinde aynı biçim ve anlamda *degme/deyme* şeklinde kullanım söz konusudur. Sözcük, *teğme* sözcüğü ile karıştırılmamalıdır. Bu sözcük, *-gme* sıfat-fiil ekinden gelir. Sözcük, Kutadgu Bilig, Harezmi ve Kıpçak sahalarda *teğme/teyme* “her, tüm” (Clauson 1972:482) şeklinde olup Oğuz Türkçesinde söz başı ötümlüleşmesi ile *degme* biçimine gelir.

KD 486: bil hakikāt olsa leşker ehli çok/râyile etmeseler iş **assı** yok (KD 1994:62)

Sözcük *asığ* “fayda, kazanç” ve bunun gibi Moğolcada *aşig* olarak geçer. Tuvaca *ajik* ve 14.yüzyıl Türkçesinde *ası/asığ/asık* olarak yaşar. Budist metinlerde Sanskritçe *artham* “kazanç” sözcüğüne karşılık gelir. *asığ tusu kıl-* “faydalanmak” şeklinde Uygurcada da görülmektedir. Kutadgu Bilig, Harezmi, Çağatay ve Kıpçak sahalarda *asığ/asık* olarak görülen sözcük *assı eyle-* şeklinde 14.yüzyıl Osmanlıcasında *assı~ası* gibi (Clauson 1972:244-245) şekillerde de görülür. Sözcük, Eski Anadolu Türkçesinin ses değişimlerinden biri olan söz içi ve sonu /g/, /ğ/ fonemlerinin düşmesine *asığ>assı* şeklinde uyum sağlayıp Arapça *faide* sözcüğü ile beraber söz varlığı içerisinde

kullanılmıştır. Ayrıca, sözcük Anadolu ağızlarında *ası~asığ~asıg~asık~assı* "fayda" (DS I 2009: 342) şeklinde Ankara, Elazığ, Manisa ve İstanbul ağızlarında görülmektedir.

KD 494: çıkuban avlamaz olduñ avuñı/kim ırakdan eşideler **çavuşı** (KD 1994:62)

"şan, şöhret" olarak bilinen bu sözcük sonradan "iyi ya da kötü ün" şeklinde anlam genişlemesi yaşamıştır. Sözcüğün bu duruma gelmesi belki *çap* yansıması ile karıştırılmasındandır. Sözcük, Altayca ve Teleütçede *çap* ve *çu*, Anadolu'da *çav* şeklinde yaşar. Kutadgu Bilig'de de görülen bu sözcük *kü*: sözcüğü ile ilişkilidir. Çağatay Türkçesinde *çaw*, Harezmi Türkçesi *çav* ve Kıpçak Türkçesinde *çaw* biçimleri, Eski Anadolu Türkçesinden 17.yüzyıl Osmanlı Türkçesine kadar (Clauson 1972:393) geçer. Marcel Erdal'da bu kökten türemiş *çavlaş-* ve *çavık-* fiilleri (Erdal 1991 II:494-576) yer almaktadır. Sözcük, Niğde'de *çav* "şöhret" (DS II 2009:1092) olarak görülmektedir.

KD 502: bilmezem kandan gelir bu katı **ün**/hep yüregüm heybetinden oldı hün (KD 1994:63)

Clauson'a göre sözcük "insan sesinin tonu" anlamında iken sonradan "ses" olarak anlam genişlemesine uğrar. Kutadgu Bilig'de metafor olarak *atı üni* şeklinde "adı sanı" anlamında geçmektedir. Sözcük, Çağatay, Harezmi ve Kıpçak metinlerinden sonra Batı Türkçesinde de (Clauson 1972:62) görülmektedir.

KD 551: anuñ imiş ol eşitdügün avāz/kuvvetini bildüm anuñ **ineñ** az (KD 1994:66)

Bir zarf olarak *idi*, *köp*, sansız "çok" sözcükleri ile eş anlamlılık içerisinde olan bu sözcük, Harezmi, Kıpçak ve 14.yüzyıl Osmanlıcasında *iñen* ve *iñende* (Clauson 1972:42) şeklinde kullanılır.

KD 566: tağı ger dutmağa eylerise **im**/kuvvetile eyleye didim didim (KD 1994:7)

Clauson'da *im* sözcüğü "işaret, parola" şeklinde olup esasında "bir gizem ya da gizli bildiriye bir jest ya da mimiği taşıma"dır. Altayca, Teleütçe, Tuvaca *im*, Şorca *um*, Kırgız ve Kazakça *im*, Anadolu'da *im* ve Türkmencede *üm* şeklindedir. Sözcük, Kutadgu Bilig, Harezmi, Kıpçak ve Osmanlıcada *im* (Clauson 1972:155) şeklindedir.

KD 573: dedi bu nāhiyyete noht geldünüz/ne sebebden kim **yaluñuz** kalduñuz (KD 1994:67)

Clauson'da *yalñus* "tek, sadece, kimsesiz" şeklinde -s ile olan örneklerden hareketle, son seste sözcüğün yabancı kökenli olduğunu söylemek zordur. Sözcük hakkında açık bir etimoloji söz konusu olmasa da 11.yüzyıldan sonra söz sonunda -z sesi kullanılır. Bu sözcük, Altayca ve Teleütçede *yañıs*; Güneybatı lehçelerinde *yalğuz*; Kuzeybatı lehçelerinde *yalğız*, Azeri Türkçesinde *yalğız/yalnız*; Osmanlıca ve Türkmencede *yalñız* biçimi vardır. Uygurcadan sonra Kutadgu Bilig'de *yalñuz*; Çağatay ve Harezmi dönemlerinde *yalğuz/yalğız* biçimlerinde görülür.

14.yüzyıl Osmanlıcasında *yalğuz*, *yalñız*, *yaluñuz* ve *yalñızın* biçimleri (Clauson 1972:930-931) yaygındır. Sözcük, Anadolu ağızlarında *yalnız~yalñız* (DS VI 2009:148) ve *yalağuz~yalañız~yalazuh~yalğı~yalğız~yalhu~yalhu~yalnız~yalñız~yālız* (DS VI 2009:4136) şeklinde türevlere sahiptir.

KD 589: hizmetinde varidi bir **karavaş**/boyı uzun gözi ala kara kaş (KD 1994:68)

Eski Türkçe döneminde "kadın köle, cariye" anlamında kullanılan sözcük, *kara+baş>karavaş* şeklinde Oğuz Türkçesine kadar kullanımda olmuştur. Sözcük,

karavaş~karaveş “cariye” (DS IV 2009:2654) olarak Ankara, Sivas ve Konya yörelerinde görülmektedir.

KD 592: anlaruñ üstine **süci** bağladı/içlerini sarf verüb tağladı (KD 1994:69)

süci- fiilinden gelen sözcük, “tatlı, tatlı bir nesne” anlamında sonradan “şarap” anlamına gelir. Bu sözcük, *süçük/çüçük*, Özbekçe *çuçuk/suçuk*, Türkmençe *süyci* ve Osmanlıcada *süci* şeklindedir. Clauson, bir de Yağma, Tuhsı ve Çigillerin şarabı *kızıl süçig* olarak adlandırdığını belirtir. Tarihî dönemlerde *süçük/cüçük* şeklinde görülen sözcük, *süci* ve *sücü* olarak Osmanlı Türkçesinde de (Clauson 1972:796-797) görülür. Marcel Erdal’a göre ise, *süci-g* biçimi Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında da geçer ve sözcük orta dönemde de (Erdal 1991 I:204) kullanılır. Sözcük, *süci~sici~sünce* “şarap” (DS V2009:3706-3707) anlamında Konya, İzmir ve Ordu’da kullanılmaktadır.

KD 595: bir mäsüre içine **ağu** koyar/ol karavaşile yegide kıyar (KD 1994:69)

Clauson’a göre sözcük, “zehir” anlamında *o:/u:* şeklinde kısılır. Uygur Türkçesinde de görülen sözcük, Kutadgu Bilig *ağu*, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçelerinde *ağu* (Clauson 1994:78) şeklindedir. Sözcük, *ağu~agada~agu~ağ* “zehir” (DS I 2009:114) olarak Isparta, Maraş, Van ve İçel yöresinde görülmektedir. Ayrıca sözcüğün fiil türevi olarak da *ağulamak* “zehirlemek”, *ağulanmak* “zehirlenmek” (DS I 2009:114) biçimleri de bulunmaktadır.

KD 646: ‘uzr diler der ē hātūn-ı zemān/bu işümde **yazug** etmişem hemān (KD 1994:72)

Geçişsiz bir fiil olan *yaz-* fiilinden türeyen sözcük, “günah” anlamında erken dönemlerde görülür. Sözcük anlam genişlemesi ile “hata, kusur” anlamına geçer. Bu anlam, 14.yüzyıl Oğuz Türkçesinde *yazık* “yazık, acıma” anlamında korunur. Uygurcada “günah” anlamında görülen sözcük, Kutadgu Bilig, Çağatay ve Harezmi Türkçelerinde *yazuk* şeklinde “günah” anlamındadır. 14.yüzyıl Osmanlıcasından 17.yüzyıla kadar “günah” anlamlı bu sözcük, 19.yüzyılda nadiren (Clauson 1972:985) görülür. Marcel Erdal’a göre *yaz-ok* sözcüğü, “hata, kusur, suç, günah” anlamında *yaz-* geçişsiz fiilinden türer. İkinci hecedeki *o*, Brahmi metinlerinde belgelenir. *yasok* biçimi, Sanskritçe *avadya* “hata, utanılacak hareket” anlamındadır. Sözcüğün *yazokla-*, *yazokluğ* (Erdal 1991 I:256) biçimleri vardır. Sözcük, Ankara ve yöresinde *yazuk* “yazık” (DS VI 2009:4221) olarak görülmektedir.

KD 669: kim oğurlamışdur **oğrı** kaftanum/bilesin eydem serencamın benüm (KD 1994:73)

oğrı “hırsız” şeklindeki sözcük, *oğrın* şeklinde “gizlice” anlamında da görülür. Bazen yanlış olarak ayrı bir sözcük olarak düşünülür. Mani metinlerinde *üç oğrılar* “üç hırsız” olarak görülen sözcük, orta dönemlerde *oğrı* şeklindedir. 14.yüzyıl Osmanlıcasında *oğru* “hırsız” ve *oğrun* “gizlice” biçimleri (Clauson 1972:90) kullanılır. Sözcük, Anadolu ağızlarında *oğru~oğrı* “hırsız” (DS V 2009:3271) anlamında İzmir, Eskişehir, Kars, Ankara ve Osmaniye’de görülmektedir.

KD 690: ta kim anı gederem ol aradan/**karañuda** seçem ağı karadan (KD 1994:74)

Sözcük, morfolojik olarak belirsizdir. Erken dönemlerde Moğolcada *karañgu/karañguy* şeklinde de görülür. Uygurcada *karañgu kararırığ tarğarğu üçün* “karanlığı yok etmek için” örneğinde de görülen sözcük, Kutadgu Bilig’de *karañku*, Çağatay Türkçesinde *karañgu*, Kıpçak Türkçesinde *karağ* biçimindedir. Sözcük,

14.yüzyıl Osmanlıcasında *karaņu/karaņuluk* (Clauson 1972:665) şeklindedir. Marcel Erdal, sözcüğün kökeni hakkında +gU ekinden bahsederek ekin *edgü, meņü* biçimlerde görüldüğünü (Erdal 1991 I:164) belirtir. Sözcük, Anadolu ağızlarında *karağı~karağılık~karağı* "karanlık" (DS IV 2009:2645) olarak Mersin yöresinde, *karaņı* "çok karanlık" (DS IV 2009:2652) olarak Düzce'de, *karankuluğ~karandırik~karanduruk~karanı* "karanlık" (DS IV 2009:2652) olarak Kerkük, Isparta ve Giresun'da görülmektedir.

KD 695: yer yüzinden arıdam bu **nengi** ben/hileyile sanma kılam cengi ben (KD 1994:75)

Clauson'a göre, *neņ* iki anlama sahiptir. Sözcüğün ilk anlamı zarf niteliğinde "herhangi, hiç" ikinci anlamı ise isim olarak "şey, özellik" şeklindedir. Her iki anlam da *ne'*nin çeşitli anlamları arasında görülür. Yazıtlarda *neņ bunug yok* "hiç sıkıntı yok" örneğinde görülen sözcük, Uygurca Mani metinlerinde *neņ taplamağay* örneğinde "hiç" anlamındadır. Kutadgu Bilig'de *neņ* yaygındır ve "şey" (Clauson 1972:778) demektir.

KD 752: bir **semiz** tavşan baņa yoldaşidi/pāzişahun hānına ol aşidi (KD 1994:79)

Marcel Erdal'a göre, *semiz* sözcüğü "şişman, yağlı" anlamında *semri*-fiilinden gelir. Sözcük, orta hece düşmesi ile *semiz* (Erdal 1991 II:480) haline gelir. Clauson'a göre sözcük, Erdal'da olduğu gibi *semri*- (Clauson 1972:830) fiilinden gelir. Sözcük, *semiz* biçiminden ziyade *semirek* "şişmanlama, semirme" ve *semremek~semmek~semirmek~semirmek* "büyümek, gelişmek, beslenmek" (DS V 2009:3852) anlamlarında eski biçimi yani r'li şekli Konya, Isparta, Ankara ve Adana'da korumaktadır.

KD 766: **ülüsini** alduğum eyit aņa/göreyin kim ol nece gelür baņa (KD 1994:79)

Marcel Erdal'a göre, *ülüg* "pay, parça; kader, yazgı" anlamında *üle*- "paylaşmak" fiilinden gelir. Sözcük, *ül+e-g biçiminden ya da *ül+lXg biçimlerinden gelebilir. Doerfer'e göre, eylem türeten -A- ekinin varlığı burada *ül-e-* biçimine (Erdal 1991 I:213) yönelir. Clauson'a göre sözcük *üle*- fiilinden gelir. "pay, parça, bölüm" anlamlı bu sözcük, metafor olarak "yazgı, kader" anlamına gelir. Modern dönemlerde çok az kullanılan *ülüg* sözcüğü, Tuvacada *ülüg* ve Anadolu'da *ülü* şeklinde yaşar. Tarihî dönemlerde *ülüg* ve 14.yüzyıl Osmanlıcasında *ülü* şeklinde görülen bu sözcük, bu dillerde de "pay, hisse, kader" (Clauson 1972:142) anlamlarındadır. Sözcük, Anadolu ağızlarında *ülü* "yoksul komşuya gönderilen yemek, yiyecek ve kurban etinden verilen sadaka" (DS VI 2009:4066) anlamında İçel ve Antalya yöresinde görülmektedir. Sözcük, tarihî dönemlerdeki "pay, kısım, bölüm, parça, rızık" anlamlarını Anadolu ağızlarında anlam genişlemesiyle muhafaza etmektedir.

KD 859: her kim ol düşmen sözün göre revā/**taņ** degül er bula bu resme belā (KD 1994:84)

taņ "şaşıрма, hayret" ve benzeri anlamlarda Güneybatı lehçelerinde de görülmektedir. Uygurcada 8.yüzyılda *ne taņ savlar* örneğinde geçen ifade, tarihî dönemlerde *taņ* şeklinde görülmekle beraber, 14.yüzyıl Osmanlıcasında yani Eski Anadolu Türkçesinde *taņ~daņ* (Clauson 1972:10-511) şeklinde görülmektedir. Sözcük, *tanlamak* "şaşırmak" anlamında Ankara, Kırşehir ve Nevşehir yöresinde (DS V 2009:3823) ve *danlamak~daņlamak* "şaşmak" (DS II 2009:1362) olarak görülmektedir.

KD 963: tecribet **issi** ü gey endişidi/ol iki balık kim aņa eşidi (KD 1994:90)

Sözcük, **tecribet+niñ idi+si* tamlaması içinde Doğu Türkçesinde *idi* olarak geçer. Clauson'a göre sözcük, "usta, sahip" anlamındadır. İslami metinlerde "Allah" anlamına gelir. Sözcüğün fonetik tarihi karışıktır. Orijinal biçim, *idi* olmalıdır. Sözcük, Kırgızca *e*, Kazakça *iye*, Özbekçe *ega*, Nogayca *iye*, Kumukça *es*, 14.yüzyıl Osmanlı Türkçesinde *is*, Türkmence *eye* (Clauson 1972:41) şeklindedir. *issi* sözcüğü, *idi* "sahip, Tanrı" anlamlı sözcüğün üzerine 3.teklik iyelik ekinin gelmesiyle *idi+si* biçimine gelişmiş, d sesinin akıcılılaşması ile *iye+si* ve zamanla da ünsüz ikizleşmesiyle *issi* şekline gelişmiştir. Sözcük, Anadolu ağızlarında *ist* "sahip" (DS IV 2009:2569) anlamında Kayseri, Adana ve Mersin yörelerinde olup *iye* "koruyan, sahip; ev sahibi" (DS IV 2009:2574) olarak görülmektedir.

KD 1041: söylememek pāzişahlar heybeti/hem dahı **görlü** bezekdür gey katı (KD 1994:92)

körk sözcüğünden gelen bu yapı temelde "bir şekle sahip olma" anlamında hala bugünkü Uygurcada görünür. Fakat normalde bu "bir güzelliğe sahip olma" anlamındadır. Bu anlamda Teleütçede *körkölö*, Türkmencede *görlü/görlü* şeklindedir. Tarihî dönemlerde Uygurcadan itibaren *körklüg* şeklinde görülen kelime, Harezmi Türkçesinde *körklüg/körklü/körkli* şeklinde olup 14.yüzyıldan 16.yüzyıla kadar *görlü* "güzel" (Clauson 1972:743) şeklinde görünür. Sözcüğün kökü, *kör-* fiilinden gelir. Temelde "şekil, biçim" anlamında olan bu sözcük, 11.yüzyıldan önce "bir şeyin görülen değeri" iken sonradan soyut bir anlama "güzellik" (Clauson 1972:741) anlamına gelişir. Sözcük, Anadolu ağızlarında *görlü* biçiminde olup sırasıyla *görlü*, *gerimli*, *görlü*, *görlü*, *görlü*, *görlü* (DS III 2009:2161) sözcükleri ile eş anlamlılık içerisinde.

KD 1757: dedi nāgah inana arslan buña/çare bula Dimne oğrada **buña** (KD 1994:139)

Sözcük *buñ* "keder, sıkıntı, dert" anlamına gelmektedir. Sözcük, Anadolu'da *bun* şeklindedir. Yazıtlarda *elte buñ yok* "hiç sıkıntı yok" örneğinde görülen sözcük, Mani metinlerinde *muñ* şeklinde olup Kutadgu Bilig'de, Çağatay, Kıpçak ve Harezmi Türkçelerinde *muñ* şeklindedir. Sözcük, 14.yüzyıldan 17.yüzyıla kadar *buñ* "acı, stres" (Clauson 1972:346) şeklinde görülmektedir. Sözcük, Yozgat yöresinde *bun* "sıkıntı" (DS I 2009:791) şeklinde görülüp *buñalmak*, *boñalmak*, *bongalmak*, *bonulmak*, *bovalmak*, *bungalmak*, *bungunlamak*, *bunsukmak* "bunalmak" (DS I 2009:791) gibi fiil türevlerine de sahiptir.

KD 1774: düşmeni anuñ dahı **artuğ** olur/ol sebebdür kim hasedler çok olur (KD 1994:140)

Clauson'a göre sözcük, *artuk~artok* biçiminde *art-* fiilinden gelir. Sözcük "ek, aşırı derecede" anlamındadır. Erken tarihli dönemlerde *numara/sayı* ifade etmede kullanılır. Sonradan genellikle "çok miktarda" anlamında kullanılır. Güneybatı lehçelerinde *artuk* ve *artık* şeklinde görülür. Uygurcada Budist metinlerde *artuk* biçiminin yanı sıra *adruk* şeklinde metatezli biçim varsa da bu tatmin edici bir örnek değildir. Yazıtlarda *kırk artukı yeti* şeklinde sayılarda kullanılır. Uygur Türkçesindeki biçimlerin yanı sıra, Kutadgu Bilig'de *artuk*, Çağatay Türkçesinde *artuk* ve *artukı* örnekleri ile beraber Harezmi Türkçesinde *artukrak/artuğrak* şeklinde de görülen sözcük, 14.yüzyıl Osmanlıcasında *artuk~artuh* şeklinde 16.yüzyıla kadar (Clauson 1972:205) kullanılır. Marcel Erdal'da sözcük "daha fazla, çok" anlamında Orhon, Uygur ve Karahanlı Türkçesinde kullanılır. Brahmi ve Tibet metinlerinde durum yuvarlak ünlüden dolayı *artok* şeklindedir. Sözcük, *art-* "artmak" fiilinden gelip Karahanlı, Orta

Türkçe ve modern dillerde (Erdal 1991 I:228) görülür. Sözcük, *artuk~artuh~artuk* “artık, geriye kalan” (DS I 2009:336) anlamlarında Düzce, Bolu, Trabzon, Rize, Elazığ ve Giresun’da görülmektedir.

KD 1933: gendüzümi işbu dem öldüredüm/tatlu cānum terkin **andak** uradum (KD 1994:149)

Sözcük, *anı* ve *teg* sözcüklerinin büzülmesi ile oluşur. *antağ* şekli orijinal biçimdir. “öylece, böylece” anlamında zarf olarak kullanılır. Yazıtlarda da geçen *antağ* ifadesi, Uygur döneminde *antağ/antak* (Clauson 1972:177) şeklindedir. Bu kullanım, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay dönemleriyle beraber 16.yüzyıla kadar Anadolu Türkçesinde de devam eder. Sözcük, Anadolu ağızlarında Bilecik yöresinde *andak* “ondan sonra” (DS I 2009:256) olarak görülmektedir.

KD 2027: zīrā **evmeklik** durur şeytan işi/uymaya şeytana hiç ‘ākil kişi (KD 1994:155)

Sözcük, *ev-* “acele etmek”- *mek+ lik* “acele etme” biçiminden oluşmaktadır. Clauson sözlüğünde sözcük, *ev-* “acele etmek” anlamındadır. Sözcük, sadece Güneybatı lehçelerinde yaşar. Divan’da *er ev-di* örneğinde “adam acele etti” şeklinde geçen bu sözcük, Kutadgu Bilig’de “acele etmek” anlamındadır. Genellikle acele etmek eylemi, bir kişinin zaafı~kusuru olarak değerlendirilir. Sözcük, Çağatay, Kıpçak ve Harezmi Türkçelerinde *ev-* şeklinde 14.yüzyıl Oğuz Türkçesinde de (Clauson 1972:4) görülür. Sözcük, Anadolu ağızlarında yaygın türevlerle *evmek*, *evdirmek*, *evded etmek*, *evdedi etmek*, *evdedlemek*, *evdeklemek*, *eveti etmek*, *evetilemek*, *evetlemek*, *evetlenmek*, *evişmek* “acele etmek” (DS III 2009:1811) olarak görülmektedir.

KD 2159: kanad açup bir **oğurdan** uçdılar/artlarına düşüben avcı kovar (KD 1994:163)

Clauson’a göre sözcüğün semantik gelişimi karışık ve belirsizdir. Sözcük hem “zaman” hem de “şans” anlamında kullanılır. Bazı metinlerde sözcüğün kazanmış olduğu, üst anlamı belirlemek zordur. “zaman” anlamı, “doğru zaman, uğurlu zaman” anlamına dönüşür ve “iyi şans” anlamında bugün de görülür. Bu erken dönemlerde yaygın bir durumdur. Sözcük, Azeri Türkçesi, Osmanlı ve Türkmencede yaşar. *oğur* şeklinde transkripte edilse de TT VIII’de *uğur* şekli modern telaffuzdur. Mani metinlerinde az *nızvanı uğrinta* örneğinde görülen sözcük, Sanskritçe *ekadā* sözcüğüne karşılık gelir. Divan’da *uğur* “vakit, zaman” olarak geçer. Sözcük, Kutadgu Bilid’de *iş uğrın bilir* “doğru zamanı, işi bilir” şeklinde Oğuz Türkçesinde de “yön, yolculuk” anlamında (Clauson 1972:89) görülür. Sözcük, *oğur* “uğur” (DS V 2009:3273) ve *uğur* “zaman” (DS VI 2009:4032) olarak görülmektedir.

KD 2360: gizledüğüm yemesün deyi sıçan/ille çalardı **ayasını** revān (KD 1994:175)

Sözcük, “avuç içi, elin içi” şeklinde bazen de anlam genişlemesiyle kullanılır. Budist metinlerde *iki ayalarnı kavşurup* örneğinde de görülen sözcük, ancak Divan’da *aya*, Kutadgu Bilig’de *ayada tutar sen*, Çağatay, Harezmi ve Kıpçak dönemlerinde *aya* biçiminde (Clauson 1972:267) de görülür.

KD 2454: ev dutundum varuban bir **yazıya**/ ben benüm başuma gelen yazı ya (KD 1994:181)

Sözcük, *yaz-* “açmak, yaymak” fiilinden gelir. Bazen semantik olarak *yası* şeklindedir. Yazıtlarda genellikle coğrafik isimlerde kullanılır. İfade, *Şantuñ yazı ve Yarış*

yazı şeklindeki örneklerde görülmektedir. Uygurcada *yazı kiltım* “onları yaydım, dağıttım” anlamında geçen sözcük, Budist eserlerde *körkle yazı* “güzel ova” şeklinde kullanılır. Divan’da “geniş düzlük” şeklinde görülen sözcük, Çağatay ve Harezmi Türkçesinde *yazı* “düzlük” şeklinde kullanılmaktadır. Sözcük, 14.yüzyıl Osmanlıcasında “geniş düzlük, çöl, ova” anlamlarına (Clouston 1972:984) gelir. Marcel Erdal’da ise sözcük, *yaz-* türevli *yaz-ıl-* şeklinde türeve (Erdal 1991 II: 685) sahiptir. Sözcük, *yazı~yaazı~yazı* “düzlük, ova, yer, toprak, bahçe” (DS VI 2009:4218) olarak görülmektedir.

KD 2741: dedi varuñ buluñ istenñ cümle su/kim varub içe toya cümle sü (KD 1994:198)

Sözcük, TT X’te iddia edildiği gibi, *şö* olarak transkripte edilir ve Çince *sho*’dan alıntılandığı belirtilir. Ancak, bu kabul edilemez. Sözcüğün izine 15.yüzyılda *sü:başı* örneği dışında rastlanmaz. Sözcük sonradan *subaşı* şekline gelir. *sü* sözcüğü, *su* şekline gelip *subaşı* şeklinde yanlış anlaşılmalara doğurur. Bazıları bu yapıyı “suyun başı, suyun başında bekleyen kişi” olarak algılar. Yazıtlarda sözcüğün “ordu” anlamı yaygındır. Sözcüğün *sü süle-* “ordu sevketmek” şeklinde türevleri vardır. Uygurcada Şine Usı yazıtında da sekiz geçen *sü* sözcüğü, Kutadgu Bilig’de *sü başlar kişi* “ordu komutanı”, Harezmi Türkçesinde *sü* “ordu” ve Eski Anadolu Türkçesinde 16.yüzyıla kadar *sü* “ordu” (Clouston 1972:781) şeklinde kullanımı devam eder. Sözcüğün tarihî dönemlerdeki biçimlerinden *sü başı* “ordu komutanı” biçimi, Anadolu ağızlarında *subaşı* “çiftlik kâhyası” (DS V 2009: 3688) anlamında kullanılmaktadır.

KD 3039: sehville kıldum **yenile** bu işi/variken erüm nedürdüm oynası (KD 1994:216)

Sözcük *yañı* “yeni” +*la* (vasıta eki) biçiminden gelir. Çağatay Türkçesinde *yañla*, Harezmi *yañıladın* “yeniden” anlamında görülmektedir. Tarihî dönemlerde art damak ünlüleriyle görülen sözcük, Oğuz Türkçesinde öndamaksılama ile *yeñi~yeñile* (Clouston 1972:952) görülür. Sözcük, Anadolu ağızlarında *yeñgi* “yeni, son moda” (DS VI 2009:247) anlamında Kastamonu ve Hatay yörelerinde görülmektedir.

KD 3073: her bir işüñ bir mükâfatı gerek/ger **añul** lutfile ger katı gerek (KD 1994:218)

amul~amul “sessiz, sakin, hafif, ılımlı, yavaş” anlamlı bu sözcük genellikle insanlar için bazen de yer için kullanılır. Anadolu’da *umil umil ~umul umul* “oldukça kibar” olarak yaşar. *amra-* fiili **amur* biçimine alternatiftir. Uygurcada *amal~amul~amul* olarak görülen sözcük, Kutadgu Bilig’de *amul*, 14.yüzyıl Osmanlıcasında *añul* ve *oñul oñul* (Clouston 1972:161) olarak da görülmektedir. Sözcük, Anadolu ağızlarında *añul* “yavaş, ağır” (DS I 2009:269) anlamında Bolu ve yöresinde görülmektedir.

KD 3188: dedi bir ilan varidi gey **karı**/gelmişidi kuvveti birle ferı (KD 1994:225)

Clouston’a göre bu sözcük, insan ve hayvanlar için kullanılır. Güneybatı lehçelerinden Azeri Türkçesi ve Osmanlıcada “yaşlı kadın” bazen de “eş” anlamında kullanılır. Sözcük, *karı* “tuhaf” sözcüğü ile karıştırılmamalıdır. Runik yazıtlarda *özüm karı boltım* örneğinde görülür. Uygur Türkçesinin Mani ve Budist metinlerinde *sekiz on yaşayur karı erti* örneğinde görülür. Sözcük, Divan’da *karı* “yaşlı” olarak geçer. Divan’da *karı er* ve *karı at* örnekleri de vardır. Kutadgu Bilig’de *sinamuş karı* örneğinde “güngörmüş yaşlı kişi” şeklinde görülür. Sözcük, Çağatay, Harezmi ve Kıpçak metinlerinde *karı* “yaşlı” olarak görülür. Sözcük, 14.yüzyıl Osmanlıcasında *karı* “yaşlı” bazen de “yaşlı

kadın" (Clauson 1972:644) anlamındadır. Sözcük, Anadolu ağızlarından Malatya yöresinde *karı* "yaşlı, eski" (DS IV 2009:2662) olarak görülmektedir.

KD 3308: dönüben söyledi Rāya Berhemen/ dedi kazanmak **geñezdür** dinle sen (KD 1994:232)

keñes (keñez) sözcüğü, Kaşgarlı'da net bir telaffuza sahiptir. Sözcük söz sonunda -s ve -ş ile görülür. Divan'da *keñes su* "derin su" olup "kolay iş" anlamına da gelir. Harezmi Türkçesinde *keñes/keñez* "kolay" ve Kıpçak Türkçesinde *keñez* (Clauson 1972:734) şeklinde görülür. Sözcük, Anadolu ağızlarından Bolu yöresinde *geñez* "kolay" (DS III 2009:1991) olarak görülmektedir.

KD 3333: al u fitne eyledi kılmadı harb/gendüzinün canına urdurdı zarb (KD 1994:233)

Bu sözcük, "bir şeyi yapmada metod olarak aldatma, hile yapma" anlamlarında orijinalde oldukça nötr ve onure edici bir kullanıma, en az onure edici olmayan yöntemler kadar yaygın kullanıma sahiptir. Sözcük, "aldatma, hile yapma" anlamındadır. Erken dönemlerde *al çeviş* ya da *al altağ* şeklinde ikileme olarak kullanılır. Sözcük, Osmanlıca ve Türkmencede *al* olarak geçer. Osmanlı sözlükçüleri genelde sözcüğü "yabancı bir kelime" olarak alır. Yazıtlarda *yeğ alığ buluşgalı unamaduklar* "onlar iyi bir yöntem üzerine anlaşılmadılar" örneğinde sözcük, "yöntem" anlamındadır. Mani metinlerinde *al altağ* örneğinde "kullanışlı yöntemler" anlamında ikileme olarak kullanılır. Sanskritçede *upāya* " faydalı yöntem" şeklinde Çince *fong pien'* den çevrilmiştir. Sözcük, Altun Yaruk'ta *al çeviş ayu bergey men* örneğinde "metod" anlamındadır. Kutadgu Bilig'de ise sözcük, *al* "hile" şeklindedir. Sözcük genel olarak birini alt etmek için başvurulan yöntemlerden "hile" anlamına geçer. Sözcük, Çağatay, Harezmi, Kıpçak ve 14.yüzyıl Osmanlıcasında *al* "hile" (Clauson 1972:120) olarak geçer. Sözcük, Marcel Erdal'da *al+ta-* "birini aldatmak" şeklinde Röhrborn ve Divan'da "birine çelme takmak" (Erdal 1991 II:455) anlamında görülür. Sözcük, Anadolu ağızlarında başta Ordu, Trabzon, Çorum, Konya ve İçel olmak üzere "hile, tuzak" (DS I 2009:165-166) anlamında kullanılmaktadır.

KD 3341: çekmeden zahmet nitekim bir **bağa**/alile maymunu düşürdi ağa (KD 1994:254)

Metinde *kurbağa* sözcüğü ile beraber, tarihî dönemlerde görülen *baka* sözcüğünün söz içinde ötümlüleşmiş biçimi *bağa* da yer almaktadır. Bu ikili kullanımlar arasında metinde arkaik öge olarak nitelendirebileceğimiz sözcük *bağa* sözcüğüdür. Sözcük, Clauson sözlüğünde *baka* "kaplumbağa" olarak yer almaktadır. Budist metinlerde *müyyüz baka*, Divan'da *müñüz baka* olarak da geçmektedir. Çağataycada *baka* ve *baka çanak* "kaplumbağa" bazen de *taş baka* olarak da geçer. Harezmi döneminde *baka*, Kıpçak Türkçesinde *baka* ve *kabırçaklu bağa* biçimi de vardır. 18. yüzyılda Çağataycadan Osmanlıcaya *kablu baka* ve *tos baka* (Clauson 1972:311-312) sözcükleri girmiştir. *Kurbağa* sözcüğü ise, bir kaplumbağa türü olarak sonradan görülür. *baka* "kurbağa" anlamına gelir ve Kaşgarlı onun *kur* ve *baka* birleşimlerinden meydana geldiğini belirtir. *kur* sözcüğü belirsiz olsa da muhtemelen *kur* "kemer" anlamındadır. Sözcük, Kırgız, Kazak ve bazı lehçelerde *baka* ve *kurbaka* (Clauson 1972:646-647) şeklindedir. Sözcük, Anadolu ağızlarında *bağa~bağarcık~bağcık~bābā* "kaplumbağa" (DS I 2009:473) olarak Isparta, İzmir, Manisa ve Eskişehir'de görülmektedir.

KD 2792: bu işi böyle bile er **bilgesi**/kim bulardur Hak Çalabun gölgesi (KD 1994:201)

Sözcük, *bil-* fiilinden türemiştir. Esasen “zeki bir adam” anlamındadır; fakat erken dönemlerde açıkça “danışman” anlamındadır. Yazıtlarda *Bilge kağan* örneğinde görülen sözcük, tarihî dönemlerde yaygın olmakla beraber, Anadolu Türkçesinde de 15.yüzyıla kadar *bilge adam* (Clauson 1972:340) gibi örneklerde görülmektedir. Sözcük, *bilge* biçimi dışında *bilecen, bilegen, bileğen, bilican, bilicen, bilici, bilür* ve *bilgeç* “bilgin” (DS I 2009:691) anlamında Uşak, İzmir, Malatya, Konya, Gümüşhane, Kilis ve Gaziantep yörelerinde görülmektedir.

2. Fiil Kategorisi İçerisinde Arkaik (Eskicil) Ögeler

KD 78: ne ki buyurur şeriât ol dutar/**oñar** işi kancaru kim yol duta (KD 1994:37)

Clauson sözlüğünde *on-* şeklinde geçen fiil, “gelişmek, düzelmek” anlamındadır. Sözcük, kesinlikle erken dönemlerde *on-* şeklinde söylenmiştir. Yanlış analogi ile orta dönemlerde *oñ-* olur. *oñ, oñar* gibi bu ve benzeri biçimler de görülmektedir. Fiil, Kutadgu Bilig’de *on-ur* ifadesi “gelişir, düzeler” anlamındadır. Bu sözcük, Orta Türkçe döneminde *iş oñ-dı* “iş başarı” şeklinde 14.yüzyıl Osmanlıcasında da *oñ-* “gelişmek, düzelmek, başarmak” (Clauson 1972:169) şeklindedir. Sözcük, *oñmak~oñmag* “rahata kavuşmak, mutlu olmak, adam olmak” (DS V 2009:3286) anlamlarında Anadolu ağızlarından Isparta, Denizli, Aydın, Kastamonu, Amasya, Antalya ve Muğla çevresinde görülmektedir.

KD 172: bayıdup dilersin edesin ğani/hep bilürem sanma nādānam beni (KD 1994:43)

Marcel Erdal’a göre, *+l-* eki (Erdal 1991 II: 479), geçişsiz fiiller için kullanılır. Clauson sözlüğünde sözcük *bayu-* şeklinde geçer. Sözcük, *bay+ı-* “zengin olmak” anlamındadır. Tarihî dönemlerde Kıpçak, Çağatay dönemlerinde *bayı-* şeklinde olan sözcük, 14.yüzyıl Osmanlıcasında 16.yüzyıla kadar “zengin olmak” anlamında bir ya da iki kez (Clauson 1972:384-385) geçer. Sözcük, *bayı-* “zengin olmak” (DS I 2009:578) şeklinde Ankara ve İçel yörelerinde görülmektedir.

KD 229: bir zemān ol ‘ilmi yavlak **tañladum**/az üküş andan çü sonra añladum (KD 1994:46)

Marcel Erdal’a göre bu biçim, *tañ+la-* “şaşırmak, bir şeyi şaşırtıcı bulmak” anlamındadır. Clauson ve Drevne’de *tañla-* biçiminde de (Erdal 1991 II:447) görülür. Clauson’a göre, *tañ* sözcüğünden gelen sözcük, geçişsiz bir fiil olarak “şaşırmak, hayret etmek” anlamındadır. Ancak geçişli fiil olarak “bir şeyi şaşırtıcı bulmak” anlamındadır. Kazakçada *tañda-* “şaşırmak” şeklinde de görülen sözcük, 14.yüzyıl Osmanlıcasında *tañla-* “bir şeye şaşırmak” anlamındadır. Uygur Türkçesinde *tañla-* biçiminde görülen fiil, tarihî dönemlerde aynı şekil ve anlamda (Clauson 1972:521) kullanılır. Sözcük, *tañlamak* “şaşırmak” (DS V 2009:3823) şeklinde Sivas ve yöresinde görülmektedir.

KD 252: işbu fāsīd endişeden el **yuğıl**/ kıl şevābı hāsıl u ğayrın koğıl (KD 1994:48)

Sözcük, *yu-* “bir şeyi yıkamak” şeklinde sadece fonetik değişmeler söz başında değil, sondaki seste de görülür. Tuvacada *cuğ-*, Özbekçe, Nogayca *yuv-* ve Kumukça *yuv-* şeklinde görülmektedir. Tarihî dönemlerde Uygurcada *yu-* şeklinde görülen fiil, Orta Türkçe dönemlerinde de *yu-* şeklinde yaygın bir kullanıma sahiptir. Sözcük, 14.yüzyıldan 16.yüzyıla kadar Eski Anadolu Türkçesinde yaygın olup sonradan nadir kullanımlar içerisine (Clauson 1972:870) geçmiştir. Anadolu ağızlarında *yumah~yumak~yuğmak~yüğmek~yümek~yüvemek* “yıkamak” (DS VI 2009:4316) olarak yaygın bir kullanıma sahiptir.

KD 298: fercümi yıkdum zinâdan ihtirâz/eyledüm kim **yarlığaya** Bîniyâz (KD 1994:50)

Marcel Erdal'a göre *yarlıka*~*yarlıgka*- biçimleri "emretmek ya da pragmatik olarak yardım etmek" anlamındadır. Sözcük, *yarlıg* "fakir, yoksul" biçiminden geldiği için temel anlamı "acımak, merhamet etmek" (Erdal 1991 II:627)tir. Clauson'a göre, *yarlıka*- fiili **yarlıgka*- fiiline gider ve burada bir ünsüz düşmesi söz konusudur. Fiil, *yarlıg* köküne +*ka*- isimden fiil yapan ekin gelmesiyle oluşmuştur. *yarlıgka*- "merhametli olma, şefkat etme" anlamındadır. İslamiyet'le beraber Tanrının günahları bağışlaması anlamında kullanılan bir fiildir. Sözcük, 14.yüzyıl Osmanlıcasında *yarlıga*- "emretmek, şefkat etmek" (Clauson 1972:968) şeklindedir. Ayrıca, sözcüğün kökeni hakkındaki açıklamalar, Hamilton† tarafından yapılmıştır. Sözcük, *yarlıgamak*~*yargılamak*~*yarılıgamak*~*yarlamak* "bağışlamak, korumak" (DS VI 2009:4189) olarak Denizli, Kütahya, Bolu, Çankırı ve Adapazarı'nda görülmektedir.

KD 476: Şenzebe çökdi çamura nâgehan/**üşdiler** çıKardılar anı revân (KD 1994:56)

Clauson'a göre, *üş*- "toplanmak, bir araya getirmek" anlamında sadece 14.yüzyıl Osmanlıcasında *üş*-, Türkmençe *üüş*- (Clauson 1972:256) şeklindedir. Marcel Erdal'da ise sözcük, *üş*-*üş*- örneğinde görülür. Eski Türkçede *hapaks* olarak geçen sözcük, sadece Batı Türkçesinde bulunur. Clauson ve Drevne'de görülen sözcük, Divan'da *üş*- olarak (Erdal 1991 II:572) görülür. Sözcük, Anadolu ağızlarında *üşmek* "bir yere toplanmak" (DS VI 2009:4080) şeklinde Manisa, Ankara ve Çankırı yörelerinde görülmektedir.

KD 462: pes anı arslan **okıdı** katına/hoş nazâr u bakdı zâtına (KD 1994:61)

Marcel Erdal'da *okı*- "çağırarak, davet etmek" fiili, sadece Karahanlı Türkçesinde "okumak" anlamındadır. Farsçada *xândan* ile aynı anlamı (Erdal 1991 II:468) gösterir. Clauson'a göre *okı*- "çağırarak" anlamında sonradan "okumak" anlamına gelir. Uygur Türkçesinde de geçen bu biçim, Karahanlı Türkçesinde *okı*-, Çağatay Türkçesinde *oku*- ve Harezmi Türkçesinde *okı*-/*oku*- şeklindedir. Sözcük, 14.yüzyıl Osmanlıcasında *okı*- "çağırarak, davet etmek" (Clauson 1972:79) şeklinde de kullanılır. Sözcük, Anadolu ağızlarında *okumak* "düğün, mevlit vb. yerlere çağırarak" (DS V 2009:3278) anlamında İzmir, Eskişehir, Sinop, Sivas ve Antalya'da görülmektedir.

KD 593: ikisi dahı bile **esridiler**/içmezüz ayruk yaturuz dediler (KD 1994:69)

Marcel Erdal, *esri*- "sarhoş olmak" fiili ve bunun türevi *esrök* hakkında fiilin geçişsiz olduğundan (Erdal 1991 I:232) bahseder. Clauson ise, fiilin türevi *esrük* şekli için *esür*- fiilinden geldiğini belirtir. Sözcüğün 14.yüzyıl Osmanlıcasında *esirik*, 15.yüzyılda *esrük*/*esrik* biçimlerinde kullanıldığını (Clauson 1972:250-251) belirtir. Sözcük, Anadolu ağızlarında *esremek* "delirmek, sarhoş olmak" (DS III 2009:1787) anlamlarında Eskişehir ve İstanbul'da görülmektedir.

KD 616: ē karındaşum dedi gelgil berü/bu direkden beni sen **şeşgil** (KD 1994:70)

Clauson'da *şeş*- "çözmek" anlamındadır. Sözcük, *çöj*- sözcüğü ile eş anlamlıdır. Güneybatı lehçelerinde *çöj*-, *çöz*- olarak yaşar. Genellikle *çeç*- şeklinde kullanılan sözcük, *şeş*- şeklinde de kullanılmaktadır. Uygur Türkçesinde *bağın şeşip* örneğinde geçen sözcük, Çağatayca'da *yeş*-, Harezmi Türkçesinde *çeş*-/*şeş*- ve Kıpçakçada *şeş*- (Clauson 1972:857) şeklindedir.

† Bkz. James Russell Hamilton (2011). İyi ve Kötü Prens Öyküsü, Çev. Vedat Köken, TDK Yayınları: Ankara, s.230.

KD 624: **kakıyuban** husmile artdı ol er/tez kınından bıçağın darddı ol er (KD 1994:70)

Clauson'a göre, "birine, bir şeye kızmak" anlamlı bu sözcük, aynı anlamda sadece 14.yüzyıl Osmanlıcasında yaşar. Uygurcada Budist metinlerde *övkeleser kakısar* şeklinde ikileme olarak kullanılan kelime, Harezmi Türkçesinde *kakı-*, Türkmençe *kakı-* (Clauson 1972:609) şeklindedir. Marcel Erdal, bu fiilden türemiş *kakı-g* "kırgın" sözcüğünün *kakı-* "kızmak" fiilinden oluştuğunu belirterek sözcüğün Uygurcada *övke kakıg* (Erdal 1991 I:196) şeklinde olduğunu belirtir. Sözcük, *kakımak~kakınmak* "öfkelenmek, darılmak, kızmak" (DS IV 2009:2603) olarak Isparta, İzmit, Adana, Konya ve Antalya'da görülmektedir.

KD 701: her birisi bir bucağa **busdılar**/hiżmeti şah hazretinden kesdiler (KD 1994:75)

Marcel Erdal, *busuk-* fiilinin -(X)k- fiilden fiil yapan ekle genişletildiğini belirtir. Erdal, sözcüğün *bus-* kökünden *bus-u-g* gibi örneklerinin bulunduğunu (Erdal 1991 II:702) belirtir. Clauson, *bus-* "gizlemek, saldırmak için beklemek, tuzak kurmak" fiilinin anlamlarına değinir. Sözcük, Kazakçada *pos-*, Azeri Türkçesi ve Osmanlıcada *pus-*, Türkmençe *bus-* şeklinde görülür. Divan'da *busar*, *busmak* örneklerinin yanında, Çağatayca ve Harezmi Türkçelerinde *bus-* ve 14.yüzyıl Osmanlıcasında *pus-* (Clauson 1972:371) biçimleri görülür. Sözcük, Anadolu ağızlarında *busmak* "gizlenerek bir konuşmayı dinlemek" (DS I 2009:806) anlamında Kırşehir, Van ve Ardahan'da görülmektedir.

KD 743: işbu kavlı kamusı **berkitdiler**/her biri yerlü yerine gitdiler (KD 1994:78)

Clauson'a göre sözcük (1972:363), *berki-* "sağlamlaştırmak" fiilinden gelir. Sözcüğün tarihî dönemlerdeki karşılıklarına yer veren Clauson'un bu görüşlerine ek olarak fiili, *berk+i-t-* biçiminde morfolojik olarak açabiliriz. Sözcük, *berkitmek~bekitmek~bekiştirmek* "sıkıca bağlamak, bağlanacak şeylerde bağcığı sıkıkmak" (DS I 2009:635) şeklinde İzmir, Ankara ve İçel'de görülmektedir.

KD 785: dedi bir kile başardığı işi/**derilüb** başarmaya yüz bin kişi (KD 1994:82)

Marcel Erdal sözcüğün *ter-il-* "toplamak" biçimden oluştuğunu belirtir. *yıg-* ve *ter-* fiillerinin çift kullanımlı oluşundan bahseden Erdal, *teril-* fiilinin Orhon Türkçesinden beri yaygın olduğunu (Erdal 1991 II:677) belirtir. Clauson sözcüğün *tér-* "toplamak, bir araya getirmek" anlamında *yığ-* fiiliyle eş anlamlı olduğunu belirtir. Bazı dillerde bu fiiller arasında çok az ayırım bulunur. Oğuz grubunda *yığ-* ön planda iken Azeri Türkçesinde *der-* görülmektedir. Uygurcada *térmiş kuvratmış* örneğinde görülen fiil, tarihî dönemlerde *tér-* ve *dér-* şeklinde (Clauson 1972:529) görülmektedir. Sözcük, Anadolu ağızlarında *dermek* "ekini biçip toplamak" (DS II 2009:1435) olarak Kayseri, İçel ve Muğla yöresinde görülmektedir.

KD 903: et kim arslana **degürmeye** ziyân/bellü nâhak edisersin çünkü kan (KD 1994:87)

Marcel Erdal fiilin *teg-ür-* "getirmek, iletmek" şeklinde ettirgen ekli biçiminden bahseder. Fiil, *teg-* sözcüğünden gelir. Erdal, fiilin Clauson sözlüğündeki örneklerinin yanı sıra Uygur harfli metinlerden de (Erdal 1991 II:722) örnekler verir. Clauson fiilin *tegür-* fiilinin *teg-* fiilinden geldiğini belirterek sözcüğün anlamının "ulaşmaya çalışmak, ulaşmak" olduğunu ifade etse de bunun genellikle "taşımak ya da ulaşmak" olduğunu belirtir. Fiil, Güneybatı lehçelerinde *tegür-*, Türkmençe *degir-* şeklindedir. Sözcük, Özbekçe *tegiz-* ve 14.yüzyıl Anadolu Türkçesinde *degür-* ve nadiren *degir-* "taşımak,

ulaştırmak" (Clauson 1972:485-486) şeklinde görülür. Sözcük, Anadolu ağızlarında *değmek* "miras kalmak" (DS II 2009:1403) olarak görülmektedir. Sözcüğün tarihî dönemlerdeki *teğür-* "ulaştırmak" anlamı ağızlarda anlam daralması ile "birinden (miras) kalmak, ulaşmak" anlamında görülmektedir.

KD 1166: eylemeyelüm bu işün cehdini/zîra arslan **sımayısar 'ahdını** (KD 1994:103)

Clauson'a göre, *st-* "kırmak" fiili, birkaç lehçede yaşar. Fakat başka yerde Kutb'un eserinde açıkça *sındur-* şeklinde görülür. Yazıtlarda *meniñ savımın sımadı* ifadesinde sözcüğe rastlanır. Uygur Türkçesinde de görülen fiil, Kutadgu Bilig'de *yağını sımak* "düşmanını yok etmek" anlamındadır. Sözcük, 14.yüzyıl Osmanlıcasında *st-* "kırmak" ve metafor olarak "fethetmek" (Clauson 1972:782) anlamındadır. *st-* "kırmak" fiili Anadolu ağızlarında görülmesi de *sınk* "kırık, çıkık" (DS V 2009:3613) örneği, fiilden türemiş bir ifadenin hala kullanıldığını göstermektedir.

KD 1288: göz yaşı olmasa kim söyündüremedi/ciger odı 'alemi **göyündüremedi** (KD 1994:110)

Clauson'a göre sözcük, *küñ-* "ateşe tutmak, yakmak" anlamında metafor olarak "kızgın olmak" gibi anlamlar ifade eder. *-ñ-* sesi, *ko:ñ* örneğinde de görülür. Altaycada *küy-*, Teleütçe, Kırgızca ve Özbekçe'de *kuy-*, Türkmence *güy-* ve 14.yüzyıl Osmanlıcasında *güyün-* şeklindedir. Uygurcada *künke küyüp* örneğinde görülen sözcük, Kutadgu Bilig'de *küy-* şeklindedir. Argularda *-y->-n-* değişimi (Clauson 1972:726) görülür. Sözcük, *göyünmek* "üzülmek, kederlenmek" (DS III 2009:2173) olarak Çanakkale yöresinde görülmektedir.

KD 1389: söz içinde söylemişdür ulular/zîrâ 'âkil sözi söze ol **ular** (KD 1994:116)

Sözcük "kırılan bir şeyi tamir etmek, birleştirmek ve katmak" anlamındadır. Uygurcada *ula-* "bağlamak" şeklinde görülen sözcük, Divan'da *yıp uladı* "ip bağladı" örneğinde de görülür. Kutadgu Bilig'de, Çağatay, Kıpçak ve Harezmi Türkçelerinde *ula-* "bağlamak, birleştirmek" olarak görülen sözcük, 14.yüzyıl Anadolu Türkçesinde de *ula-* "bağlamak, birleştirmek, hızlandırmak" (Clauson 1972:127) şeklinde görülür. Sözcük, Anadolu ağızlarında "lehimlemek, balta, keser gibi gereçlerin bozulan ağızlarını kızdırarak düzeltmek, onarmak" (DS VI 2009:4035) olarak da görülmektedir. Sözcüğün tarihî dönemlerdeki "bağlamak, birleştirmek" anlamı ağızlarda da devam etmektedir.

KD 1436: dedi kim neye **üleşürüz** bunu/gizleyelüm bir arada altını (KD 1994:119)

Marcel Erdal sözcüğün *üle-ş-* biçiminde "birbirleri arasında bir şeyi bölüşmek" (Erdal 1991 I:72) anlamında olduğunu belirtir. Erdal *ülüg* "pay, kısım; talih" sözcüğünü ele alırken *üle-* fiilinin kökeni noktasında değerlendirmelerde bulunur. Ona göre *ülüg* sözcüğü, *ül ismi yoluyla *ül+e- ya da *ül+lüg şeklinde temelde *ül isminden türemiştir. Bu açıdan sözcüğün Doerfer açısından da değerlendirildiğini belirten Erdal, Doerfer'in -A- fiilden fiil yapma ekiyle oluştuğunu düşündüğü *ül-e-* biçiminden de bahseder. Ancak, Marcel Erdal yine de sözcüğün *ül isminden türediğini (Erdal 1991I:213) belirtir. Clauson, *üleş-* sözcüğünün *üle-* fiilinden türediğini belirtir. Sözcüğün tarihî dönemlerdeki karşılıklarına değinen Clauson, sözcüğün Anadolu'da *üleş-* (Clauson 1972:154) biçiminde kullanıldığını da bahseder. Sözcük, "paylaşmak" anlamında Uşak, Manisa, Çanakkale, Sinop, Amasya, Konya ve İçel yörelerinde görülmektedir.

KD 1991: aldamakla kimse beni **utmaya**/'âkil olan anı becid dutmaya (KD 1994:153)

Sözcük, Marcel Erdal'da *ut-uş-<ut-* "kazanmak"- *u-ş-*, *ut-suk-* "bozguna uğratmak" (Erdal 1991 II:707) şeklinde türevlere sahiptir. Clauson sözlüğünde *ut-* "bir şeyi, birini yenmek, bozguna uğratmak" anlamındadır. "yenmek" anlamı genellikle kullanılırken "bozguna uğratma" anlamı nadiren kullanılır. İrk Bitig'de görülen fiil, Mani metinlerinde *yegetmek utmak bolzun* örneğinde; *yeget-* fiiliyle ikileme olarak kullanılır. Sözcük, Kutadgu Bilig'de *yağığ ut-guçı* örneğinde "düşmanı yenme" anlamındadır. Sözcük, 14.yüzyıl Osmanlıcasında "edinmek, kazanmak" ve "fethetmek" (Clauson 1972:38-39) anlamındadır. Sözcük, Anadolu ağızlarında *ütmek, udmak~utmak~ütmek~ütelemek* "oyunda, kumarda kazanmak" (DS VI 2009:4081) anlamında Isparta, Burdur, Denizli, İzmir, Çankırı, Sivas, Kayseri ve Niğde yörelerinde görülmektedir.

KD 2028: eveceklik hoş degüldür gişiye/'âkil ola kim bu sözi işiye (KD 1994:2028)

Marcel Erdal, *eşid-tür, eşt-il-* ve *eşt-ür-* sözcükleri (Erdal 1991 II:804) hakkında bilgi verir. Erdal, türevlerin *eşt-* fiilinden geliştiğini belirtir. Eskicil özellikleri koruması bakımından önemli bir dil olan Çuvaşça'ya bakarsak, bu dilde *işit-* fiilinin *ilt-* biçiminde olduğu görülür. Çuvaşçada sözcüğün Emine Ceylan (Yılmaz) tarafından *ilt-le-*, *itle-*, *ilDe-<*ilt-<-ilid-<*elid-* (Ceylan 1997:73) biçiminde rekonstrüksiyonun yapıldığı görülür. Çuvaşçadaki orijinal biçimin *ilt-* olması bize, *işt-* ya da *eş(i)t-* biçimlerinin orijinal olduğu gösterir. Metinde geçen bu fiil, *d>δ>y* gelişiminin gerçekleştiği bir dilden *eşiy-* ~ *işiy-* şeklinde bir dilde ödünçlenmiştir.

Clauson'da sözcük, *eşid-* şeklinde olup esasen fiziksel anlamda "bir şeyi işitmek, duymak" anlamındadır. Ancak sözcük anlam genişlemesi ile "bir şeyden haber almak" anlamına gelir. Özellikle emir biçimi "dinlemek" ek almadan bu anlamı yansıtmaktadır. Söz varlığı içerisinde *tıñla-* fiili var olmasına rağmen kullanılan fiil, tüm dönemlerde söyleyişte varyasyonlara sahiptir ve *üşet-* şeklinde telaffuzlara da sahiptir. İkinci ünsüz -d- daima runik yazıtlarda -d- şeklinde olup Oğuzcada bile -d- (Clauson 1972:257-258) şeklinde de görülür.

KD 2537: yok gücün kim avcıla **urışasın**/karşı anlaruñile durışasın (KD 1994:186)

Marcel Erdal'da sözcük, *ur-uş-* "savaşmak" ya da "vuruşmak" şeklinde DLT ve Clauson'da yer aldığı belirtilmiştir. Sözcük ikileme olarak *tokış-* şeklinde Maitrisimith'de (Erdal 1991 II:572) görülür.

Clauson'da sözcük *ur-* "vurmak, savaşmak" fiilinden gelir. Divan'da *anıñ birle uruşdı* örneğinde "savaştı" anlamında iki rakibin savaşması kastedilir. Çağatay, Harezmi ve Kıpçak Türkçelerinde sözcük *uruş-* (Clauson 1972:239-240) şeklinde görülüp 14.yüzyıl Osmanlıcasında aynı biçim ve anlam devam etmiştir.

Sözcük, Anadolu ağızlarından Niğde yöresinde "vuruşmak" (DS VI 2009:4044) anlamındadır.

KD 2720: dediler ol zağa dahı **güyelim**/ol da bizdendür aña da deyelüm (KD 1994:197)

Clauson'a göre sözcük, *küd-* "beklemek" fiilinden gelir. Düzenli biçim *kün-* fiilinden *küy-* şeklidir ve *küt-~küd-* şekilleri de görülmektedir. Bazı lehçelerde her iki biçimde aynı ya da farklı anlamlarda yaşar. Modern biçimler, Altayca ve Teleütçede *küt-* "koyun gütmek", Güneybatı lehçelerinde "beklemek" anlamında görülmekle beraber Kıpçak grubu dillerinde de Kırgızcada *küt-* ve *küy-*, Kazakça *küt-* "beklemek", Nogayca

küt- şeklinde görülmektedir. Sözcük, Oğuz lehçelerinden Azeri Türkçesinde *küd-* ve 14.yüzyıl Osmanlıcasında *güt-* “beklemek” şeklinde görülmektedir. Eski Uygur Türkçesinde *küt-* “beklemek” şeklinde görülen fiil, Divan’da *ol meni küd-ti* örneğinde görülmektedir. Kutadgu Bilig’de *küt-* “beklemek” olarak görülen fiil, Çağatay Türkçesinde *küt-* “hayvanları gütmek, beklemek” anlamındadır. Oğuzcaya *d>δ>y* gelişimi ile ulaşan sözcük, *küd->küδ->güy-* gelişimlerini geçirmiştir. Sözcük, Eski Osmanlı Türkçesinde *güt-* “beklemek” şeklinde görülüp *güdüp gözle-* “dikkat etmek” (Clauson 1972:701) şeklinde türevlere sahiptir.

Sözcük, Anadolu ağızlarında *güymek~güğmek~güğümek~güömek* “dayanmak, beklemek, sabretmek” (DS III 2009:2242) olarak Isparta, İzmir, Balıkesir, Konya ve İçel yörelerinde görülmektedir.

KD 2976: dilerem bu sığırı oğurlayam/hoş yeyem içem gülüben ırlayam (KD 1994:212)

Fiil, *ır* “şarkı” isminden türeyip “şarkı söylemek” anlamındadır. Sık sık *y* protezi ile söylenmesine rağmen çoğu erken dönem eserlerinde *ırla-* şeklinde de görülmektedir. Bu biçimin varlığı, ikincildir. Uygurcada Budist metinlerde *ırla-y-u* biçimi yanında *yırla-p* şekli de bulunur. Çağatay ve Kıpçak Türkçelerinde *ırla-/yırla-* biçimleri, 14.yüzyıl Osmanlıcasında *ırla-* ve nadiren *yırla-* (Clauson 1972:230) şeklindedir. Sözcük, Anadolu ağızlarında *yırlamak~yırramak* (DS VI 2009:4276) “şarkı, türkü söylemek” anlamında İstanbul, Bitlis, Van, Elazığ ve Konya’da görülmektedir. Ayrıca, sözcüğün /*y*/ protezinin düştüğü *ırlamak* “şarkı, türkü söylemek” (DS IV 2009:2488) biçimi de Çanakkale, Trabzon, Hatay, Ankara ve Nevşehir yörelerinde kullanıldığı da bilinmektedir.

KD 3738: bilmemegile anı vere yele/ol hevesden çok **yügüre** çok yele (KD 1994:258)

yügür- “koşmak” fiili, “bir adamın, atın ya da diğer şeylerin hızlı olması” anlamındadır. Sözcük, Karakalpakça, Nogayca *yuvır-*, Azeri Türkçesi *yüyür-*, Osmanlıca *yügür-* ve Türkmence *yüvür-* şeklindedir. *juvır-/jügir-* yazıtlarda *kanıñ suvça yügürti* örneğinde “akıtmak” anlamında geçen sözcük, *keyik oğlı yügürü aztı* örneğinde “koşmak” anlamındadır. Divan’da *kişi yügürdü* “adam hızlıca gitti” şeklinde görülür. Kutadgu Bilig’de *yügür-* şeklindedir. Çağatay, Harezmi ve Kıpçak dönemlerinde *yügür-* şeklinde kullanılmaktadır. Eski Anadolu Türkçesinden 17.yüzyıla kadar *yügür-* “koşmak” (Clauson 1972:914) anlamında kullanılmaktadır. Marcel Erdal’da *yügür-* “koşmak” fiilinden türemiş *yügrük* “at” sözcüğü (Erdal 1991 I:316) görülmektedir. Sözcük, *yügürtmek~yügürmek~yürtmek~yüyürmek* “koşmak” (DS VI 2009:4329) olarak Çorum ve Tokat yöresinde görülmektedir.

KD 3243: iki çetük bir arslana **tap**/mü’minisen sen Çalap hükmüne **tap** (KD 1994:228)

Clauson sözlüğünde *tap-* “hizmet etmek” anlamında hem insana hem de Tanrıya tapma anlamındadır. Sözcük, 14.yüzyıl Osmanlıcasında “ibadet etmek” anlamında *tap-* şeklinde görülür. Uygurcada *tap-* ve Divan’da *kul teñrike tapdı* örneğinde de görülen sözcük, İslamî metinlerde “hizmet etmek, ibadet etmek” (Clauson 1972:435) anlamındadır. Sözcük, Anadolu ağızlarında “bir şeye tutkun olmak, düşkünlük göstermek” (DS V 2009:3830) anlamlarında Niğde yöresinde görülmektedir.

KD 3843: buşdı gendüzine gendü kakıdı/işbu beyti ol arada okıdı (KD 1994:264)

Marcel Erdal' da *buş-ug* şeklinde görülen sözcük, *buşuğ buş-* "birini yoğun şekilde kızdırmak" anlamında Divan'da da yer almaktadır. Ayrıca, sözcüğün *buş-gak* "kızdırma" (Erdal 1991 II: 394) şeklinde türevi de bulunmaktadır.

Sonuç

14.yüzyıl Oğuz Türkçesinin önemli eserlerinden manzum *Kelile ve Dimne* içerisindeki Doğu Türkçesi ürünlerinin yer aldığı bu çalışmada ulaştığımız sonuçlar şunlardır:

1.Eser, Semih Tezcan'ın belirttiği üzere, anonim bir eser olmayıp *Süheyl ü Nevbahār* ve *Ferheng-nāme-yi Sadi* adlı eserlerin yazarı *Mes'ūd bin Ahmed'*e aittir.

14. yüzyıl Oğuz Türkçesine ait *Kelile ve Dimne* metni içerisinde yer alan örnekler, Doğu ve Batı Türkçelerinin karışımıdır. Ancak, Doğu Türkçesinin unsurlarının görüldüğü bu esere doğrudan *Karışık Dilli Eser* etiketini vuramayız. Eserin bağlı bulunmuş olduğu çevre her ne kadar Oğuz coğrafyası olsa da, eser içerisinde hem ses hem de şekil ve söz varlığı açısından Doğu Türkçesine ait malzemeler yer almaktadır. Ancak eserde yer alan Doğu Türkçesi unsurları ile Batı Türkçesine ait özellikler metnin geneline uyarlandığında o dönem için Doğu Türkçesinin etkisinin halen devam ettiği görülmektedir. Bu durum, elbette doğal bir gelişim olup yeni bir yazı diline geçerken önceki yazı dilinin unsurlarının da kullanımına devam edilmesi olayı, eserdeki leksikal unsurların dilin doğal seyrini ve değişimine uyararak söz varlığı içerisinde yer aldığını göstermektedir.

3. Metinde yer alan örneklerin önceki çalışmalarda olduğu gibi sadece anlamlarına yer verilerek işin içerisinden çıkılması anlayışı, bu çalışmada yıkılarak eserde yer alan arkaik (eskicil) unsurlar, ses, şekil ve söz varlığı açısından üç gruba ayrılarak ele alınmıştır.

Ses bilgisi açısından; Doğu Türkçesinin tipik özelliklerinin yansıtan /b/, /g/ ve /ğ/ fonemleri ve η~g nöbetleşmesi ölçüt olarak ele alınıp bu sesleri koruyan örnekler, semantik ve morfolojik olarak değerlendirilmiş, kimi sözcüklerin Batı Türkçesine geçmesine rağmen Doğu Türkçesinin özelliklerini koruduğu görülmüştür (Örn. açığ).

Şekil bilgisi açısından; Doğu Türkçesinde görülen hal eki yığılmaları ile beraber isim ve fiil çekiminde kullanılan eklerle ilgili başlık içerisinde yer verilerek Batı Türkçesinde bu dönemden sonra nadiren görülen ekler hakkında değerlendirilmeler yapılarak Doğu Türkçesine ait morfolojik unsurların Batı Türkçesi içerisinde ikili kullanımlar gösterdiği tespit edilmiştir.

Çalışmamızın leksikal unsurlar açısından en kapsamlı bölümü olarak değerlendirdiğimiz *Söz varlığı Açısından Arkaik Ögeler* başlığı içerisinde yer alan örneklerin Doğu Türkçesine ait leksikal unsurların zenginliğini göstermesi üzerinde önemle durmamıza neden olmuştur. Bu başlık içerisinde yer alan örnekler, bir düzen yansıtmaya adına isim ve fiil kategorisi içerisinde ikiye ayrılmış, bununla beraber Doğu Türkçesinde görülen leksikal ifadelerin Batı Türkçesinin tipik ses ve şekil değişimlerine ayak uydurarak söz varlığı içerisinde ikili kullanımlar sergilediği de görülmüştür.

Kısaltmalar

Alm.	Almanca
Bkz.	Bakınız

Çev.	Çeviren
Çuv.	Çuvaşça
DK	Dede Korkut Kitabı
DLT	Divanü Lugati't-Türk
DS	Derleme Sözlüğü
Etü.	Eski Türkçe
GT.	Genel Türkçe
İng.	İngilizce
KD	Kelile ve Dimne
No.	Numara
Örn.	Örneğin
s.	Sayfa
SN	Süheyl ü Nev-bahār
TDK	Türk Dil Kurumu Yayınları
TİEM	Türk ve İslam Eserleri Müzesi
TKAE	Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
TS	Tarama Sözlüğü
vd.	ve diğerleri
YZ	Yusuf u Zelihā

Kaynakça

- Adamovič, M. (1994). *Kelile ü Dimne*. Zurich-New York: georg olms verlag.
- Ağca, F. (2016). *Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı (Metin-Aktarma-Notlar-Dizin-Tıpkibasım)*. Ankara: TKAE Yayınları.
- Argunşah, M.; G. S. Yüksekaya (2016). *Karahanlıca Harezmiye Kıpçakça Dersleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Ayazlı, Ö. (2012). *Altun Yaruk Sudur VI. Kitap Karşılaştırmalı Metin Yayını*. Ankara: TDK Yayınları.
- Bülbül, T. (2017). Kelile ve Dimne Hikâyelerinin Yaratımı ve Aktarımı: Panca Tantra'dan Hümâyünnâme'ye. *International Journal of Languages Education and Teaching*, Volume 5/4, s.978-995.
- Ceylan, E. (1997). *Çuvaşça Çok Zamanlı Ses Bilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford.
- Demirci, Ü. ; Ş. Korkmaz (2008). *Yusuf u Zelihā*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Dilçin, C. (1991). *Süheyl ü Nev-Bahār İnceleme- Metin- Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- DS→(2009). *Türkiye'de Derleme Sözlüğü I-VI (A-Z)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Eraslan, K (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation I-II*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Ergin, M. (2009). *Dede Korkut Kitabı I-II*. Ankara: TDK Yayınları.
- Gülsevin, G. (2015). Arkaik-Periferik Kavramı ve Bu Kavramın Tarihi Batı Rumeli Türkçesi Ağzlarının Tespitindeki Önemi. *International Journal of Social Science*, Sayı:32, s.1-12.

- Hamilton, J.R.(2011). *Dunhuang Mağarası'nda Bulunmuş Buddhacığa İlişkin Uygurca El Yazması: İyi ve Kötü Prens Öyküsü*. (Çev. Vedat Köken), Ankara: TDK Yayınları.
- İlhan, M. (2017). Kelile ve Dimne'de Kullanılan Arkaik Kelimeler ve Bazı Çift Dilli Kullanımlar. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl:4, Sayı:14, s.344-356.
- Karaağaç, G. (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2010). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Orak, K. Y. ve M. Berköz (2013). Kelile ve Dimne Tercümeleleri ve Kitlelerin Eğitimindeki Roller. *Türkiyat Mecmuası*, C.23, s.207-232.
- Ölmez, M. (2003). Çağataycadaki Eskicil Ögeler Üzerine. *Mustafa Canpolat Armağanı*, A.Ata-M. Ölmez, Ankara, s.135-142.
- Özkan, M. (2013). *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*. İstanbul: Filiz Kitapevi.
- Tekin, T. (2016). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- _____. (2008). *Orhon Yazıtları*, Ankara: TDK Yayınları.
- Tezcan, Semih (1995). Mes'ûd ve XIV. Yüzyıl Türk Edebiyatı Üzerine Yeni Bilgiler. *Türk Dilleri Araştırmaları 5*, s.65-84.
- Tezcan, S. (1996). Manzum Kelile ve Dimne Üzerine Notlar. *Türk Dilleri Araştırmaları 6*, s.81-121.
- _____. (1999). Mes'ûd'un Manzum Kelile ve Dimne'sinde Atasözleri ve Özdeyişler. *Türk Dilleri Araştırmaları 9*, s.29-48.
- Timurtaş, F. K. (2012). *Eski Türkiye Türkçesi XV. yüzyıl Gramer-Metin-Sözlük*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Toparlı, R.; H. Vural, R. Karaatlı (2007). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Toska, Z. (1989). *Türk Edebiyatında Kelile ve Dimne Çevirileri ve Kul Mesûd Çevirisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi
- TS→(2009). *XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü I (A-B)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ünlü, S. (2012a). *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- _____. (2012b). *Harezmi- Altınordu Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- _____. (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Üşenmez, E. (2014). *Eski Anadolu Türkçesinde Arkaik (Eski) Ögeler*. İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Yılmazkaya, E. (2017). Eskicil/Eskicilik Kavramları ve Çuvaşça. *The Journal of Academic Social Science Studies*, No.:55, s.145-153.

